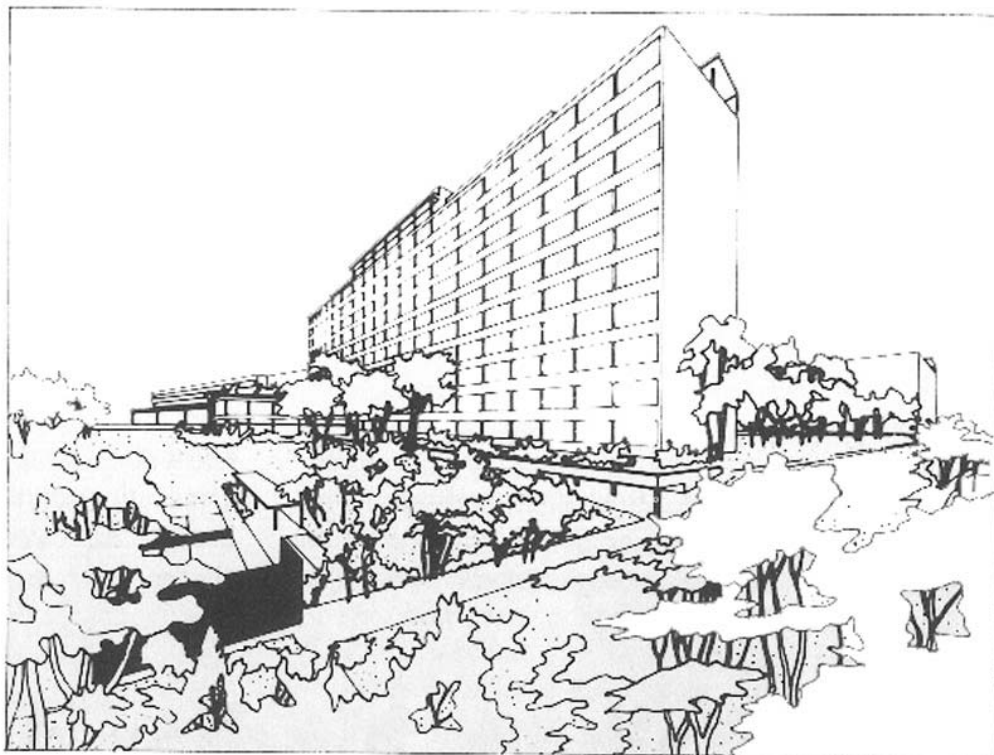

Linköpings Universitet
Forum för genusforskning och jämställdhet
Genusvetenskap 3, C-uppsats
Vårterminen 2006

EN DEBATT OM KOLLEKTIVHUS I DET TIDIGA 1930-TALET

Den gifta kvinnan möter moderniteten

Författare: Anne-Marie Elmqvist
Handledare: Renée Frangeur

INNEHÅLL

1.	INLEDNING	3
1.1	Syfte, metod och begränsning	4
1.2	Frågeställningar..	5
1.3	Litteratur och andra källor	5
1.4	Genussystem och genuskontrakt	6
1.5	Definitioner	6
2.	MODERNITETSPROJEKTET	7
2.1	Upplösning och förnyelse	7
2.2	Funktionalisternas inspiratörer	9
2.3	Ett häftigt möte med modernismen	9
3.	KOLLEKTIVHUSET LANSERAS	11
3.1	Föregångare i Wien och Sovjet	11
3.2	Kollektivhusideologernas artiklar i Tiden och Spektrum...	12
3.3	Budskapet sprids i vidare kretsar	13
4.	KOLLEKTIVHUSDEBATTEN	15
4.1	Stockholmstidningarnas hållning	16
4.2	Analys av pressklipp med centrala delfrågor	19
4.3	Kvinnan måltavla för kritiken...	19
4.4	Barnen och mannens öde i kollektivhuset	26
4.5	Sovjetspöket och andra hot från omvärlden	30
4.6	Klass och kön	33
4.7	Sammanfattning	38
5	ETT AKTÖRSPERSPEKTIV	39
5.1	Alva Myrdal	39
5.2	Sven Markelius	40
5.3	Gruppen	41
5.4	Drivkrafter och tribuner	44
6.	SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION	46
	KÄLLOR OCH LITTERATUR	49
	BILAGA 1	51

1. INLEDNING

”Jag gick och drev längs huvudgatan till den stora Stockholmsutställningen 1930. Det var sommar och dirrande hett. Det nya decenniets sol sken på min hjässa. En helt ny stad av stål, glas och betong rest på slätten där det förut varit tomrum. Hus restauranger och musikläktare liknade fåglar som lyfte med stela vingar. Runtom i massan talades det om den nya arkitekturen, som skulle föda den nya livskänslan” ... ”Den höga stålmasten på utställningsområdet reste sig som en signal, som en ilning av lycka mot knallblå luft. Den funktionalistiska eran hade blåsts in. Den nya tidens stil var just avskrapningen av stilar. Dess nakna språk hette fakta” ... ”Jag gick och såg mig omkring efter den nya människan”

Detta är inledningsorden till Ivar Lo Johanssons självbiografiska roman *Författaren*. Han fångar den stämning, som karaktäriserade Stockholmsutställningen 1930, då funktionalismen fick sitt genombrott i Sverige. Han lyckas på några få rader lyfta fram det utmärkande för den nya arkitekturen och slutar med att se sig om efter den nya människan, som skall befolka de funktionalistiska husen.¹

Jag har valt den här ingressen för att sätta in den nya arkitekturen, som i Sverige kallades funktionalism, i ett sammanhang, som också omfattade en ny livsstil. På funktionalisternas utställning hade kärnfamiljens bostad stått i centrum, lämpad för normen med hemarbetande hustru och yrkesarbetande man. Den nya människan, som Ivar Lo spanade efter i vimlet, hade kanske behov av en bostad, lämpad för en annan livsstil, där kvinnan kunde välja att ha både familj och yrkesarbete. Något sådant förslag visades inte på utställningen, men två år senare hade Sven Markelius, en av utställningens tongivande arkitekter, tillsammans med Alva Myrdal och en grupp likasinnade utarbetat ett förslag till en boendeform, som passade en familj med yrkesarbetande hustru. Där skulle allt hushållsarbete utföras av gemensamt anställd personal och barnen lämnas till storbarnkammaren. Det var upprinnelsen till det som blev Sveriges första kollektivhus. I december 1932 lanserades förslaget och väckte stor uppmärksamhet i pressen.

1930-talet var en omvälvningens tid. Då skulle frukterna skördas av de idéer, som virvlat omkring och fått fäste i det som enklast kan kallas moderniteten. I det låg inte bara den tekniska utvecklingen utan också förändringsvilja och tron på oändliga framsteg och frigörelse på olika plan – även för kvinnorna. Det funktionalistiska kollektivhusprojektet byggde på tre för sin tid ytterst kontroversiella idéer:

- Gift kvinnas rätt till yrkesarbete, inte bara av ekonomiskt nödtvång utan av lust och intresse.
- Kollektivt omhändertagande av barnen, då modern arbetade eller av annan anledning ville placera barnen i storbarnkammaren.
- Den gifta yrkesarbetande kvinnans hushållsarbete problematiserades, vilket innebar att det inte var en självklarhet att hon skulle gå från lönearbetet till ett nytt arbetspass i hemmet och att hon därmed i likhet med mannen hade rätt till fritid för eget bruk.

¹ Ivar Lo Johansson, *Författaren* (Stockholm, 1957) s. 5

1.1 Syfte, metod och begränsning

Denna uppsats handlar om hur förslaget om kollektivhus möttes i pressen och på informationsmöten. Den heta debatten 1932 – 33 avslöjar inte bara de sociala normer som gällde. Den speglar också tidens aktuella frågor som den stora arbetslösheten och hur man i riksdagen ifrågasatte gift kvinnas rätt till lönearbete.

Syfte

Syftet är att beskriva och analysera hur kollektivhusförslaget möttes i tidningarnas spalter av motståndare och anhängare och att uppmärksamma ett tyst motstånd. Det är också att beakta de villkor som gällde för gifta kvinnor i olika samhällsklasser och relationen mellan den allmänt omfattade normen och de verkliga förhållandena, när det gällde hemarbete eller lönearbete för gifta kvinnor.

Metod

Min metod har varit granskning, analys och tematisering av pressklippen. I analysen av debatten följer jag hur kollektivhusförespråkarnas bärande idéer bemöttes av motståndare och anhängare, vilka typer av argument, som användes av förespråkare respektive motståndare, hur det tysta motståndet yttrade sig och vilka aktörerna var. I argumentationsanalysen använder jag den metod, som René Frangeur utvecklat i sin avhandling *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna?*, då hon granskade riksdagsdebatten om gift kvinnas ifrågasatta rätt till statlig tjänst. Metoden presenteras i kapitlet Kollektivhusdebatten, sidan 15.

En intervju med Brita Åkerman har också ingått. Frågor hade skickats ut i förväg. Den var avsedd att bli strukturerad, men blev på grund av omständigheterna vid intervjutillfället halvt strukturerad.²

I litteraturstudier har ingått artiklar i tidskrifter och studier av litteratur, som ger bakgrunden till modernismen och moderniteten, som är ett viktigt inslag i ideologin bakom kollektivhusförslaget. I analysen av argument och strategier har jag använt genusteorier och litteratur med genusperspektiv. Yvonne Hirdmans teori om genussystem och genuskontrakt redovisas på sidan 5.

Begränsning

Huvudkällor har varit pressklipp från debatten i de fyra stora stockholmstidningarna och ett urval av landsortstidningar: Dagens Nyheter (liberal), Socialdemokraten (socialdemokratisk), Stockholmstidningen (politiskt oberoende) och Svenska Dagbladet (konservativ) samt landsortstidningarna Barometern, Gefle Posten, Smålands Folkblad, Laholmstidningen och Ulricehamns Tidning. Enligt Tidningsenheten vid Kungl biblioteket fanns 251 tidningstitlar år 1932, de flesta landsortstidningar. Att granska alla dessa var inte möjligt. Tre av de fem som valdes ut finns omnämnda i Dick Urban Vestbros bok om kollektivhus³, de två sista är mitt eget val.

I tiden har tidningarna granskats från december 1932 till mars 1933. Inskränkningen till denna tid beror på vad som var praktiskt möjligt för uppsatsskrivaren, men också att intresset för

² Då författaren gjorde intervjun med Brita Åkerman 8/1 2002 i hennes hem i Stocksund, kunde första delen genomföras enligt planen. Hemtjänsten som kom för att städa avbröt intervjun. Vi fick fortsätta med ett samtal vid köksbordet. Anteckningarna från samtalet är utskrivna.

³ Dick Urban Vestbro, *Kollektivhus från enkökshus till bogemenskap* (Stockholm, 1982).

kollektivhusförslaget i pressen då hade svalnat. Inga tidskrifter har granskats systematiskt, endast utvalda artiklar i Morgonbris, Tiden och Spektrum har använts. De senare redovisas under rubriken Litteratur och källor.

1.2 Frågeställningar:

- Vilka var aktörerna, förespråkarna och motståndarna?
- Vilka var deras argument, motiv och strategier?
- Hur speglas genus- och klassperspektivet i aktörernas inställning ?
- Vad betydde det nätverk av kvinnor och män, som flockades omkring projektet?

1.3 Litteratur och andra källor

Litteratur

Två svenska rapporter om kollektivhus ur nationellt och internationellt perspektiv har använts som faktaunderlag, Dick Urban Vestbro *Kollektivhus från enkökshus till bogemenskap* (1982) och Claes Caldenby och Åsa Walldén *Kollektivhus* (1977). Den senare har en översikt över utvecklingen i Sovjet 1917 – 1930 och i Sverige under 1920- och 30-tal.

De viktigaste källorna har varit Renée Frangeur *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna* (1998), som behandlar den strid som fördes i riksdagen under mellankrigstiden om gift kvinnas rätt till statlig tjänst, Jan Olof Nilsson *Alva Myrdal en virvel i den moderna strömmen* (1994) en biografi som belyser Alva Myrdals verksamhet i det moderna projektet, Yvonne Hirdman *Att lägga livet till rätta* (1990), historien om den svenska välfärdspolitikern.

I beskrivningen och analysen av arbetarrörelsens män och kvinnor har följande källor använts: Ronny Ambjörnsson *Den skötsamme arbetaren* (1991), Yvonne Hirdman *Den socialistiska hemmafrun* (1992) och Brita Åkerman *Vi kan, vi behövs* (1983).

I *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer* (2002) har Kristina Fjelkestam analyserat några av modernitetens litterära gestalter i romaner skrivna av kvinnliga författare i mellankrigstiden. De speglar yrkeskvinnornas krav på nya normer i äktenskap och moderskap.

Källor

Utom dessa tryckta källor har använts artiklar i tidskrifterna Tiden (1932), Spektrum(1932), Form (1935), Kvinnovetenskaplig tidskrift (3/1988, 3/2004) och tidningen Morgonbris 1932 och 1933.

En ostrukturerad intervju, Brita Åkerman (2002)

1.4 Genussystem och genuskontrakt

I analysen av de sociala relationerna mellan könen i det samhälle som omgav förespråkare och motståndare till kollektivhusprojektet, kommer jag att använda Yvonne Hirdmans teori

om *genussystem*. Den grundas på två ”lagar”. Den ena är isärhållandet av kvinnligt och manligt, den andra innebär att mannen är normen. I varje samhälle och tid finns strukturer som upprätthåller systemet. Isärhållningen bidrar till att befästa mannens dominans.⁴

I varje samhälle finns också ett oskrivet kontrakt mellan könen. Yvonne Hirdman talar om *genuskontrakt*⁵ på tre nivåer, på den kulturella nivån, dvs hur man som man/kvinna idealt bör vara, på den sociala nivån, som innefattar arbetsfördelningen och på individnivån. Enligt Hirdman dominerade husmoderskontraktet under mellankrigstiden fram till 1965. Det innebar att mannen stod för försörjningen och kvinnan för hemarbetet. Det följdes av jämlikhetskontraktet 1965 – 1975/80, som byggde på tvåförsörjarnorm och därefter jämställdhetskontraktet 1975/80 och framåt.

Hirdmans teori har kritiserats som alltför deterministisk. Renée Frangeur har påpekat, att det saknas begrepp för människors handlingar i genussystemet. Under mellankrigstiden fanns enligt Hirdman ett konstant husmoderskontrakt, trots att det under samma tid skedde stora förändringar. Förändringar kan bero på motsättningar i genusordningen, inte minst på kvinnors kollektiva agerande⁶. Diskursen omkring genussystemteorin har varit omfattande och kan inte redovisas här men jag vill citera från Gro Hagemann och Klas Åmarks kritik: ”andra uppfattningar kan ha förekommit parallellt med det dominerande kontraktet men inte förts fram av dominerande grupper”.⁷ I boken *Genus – om det stabila föränderliga former* tar Yvonne Hirdman upp kvinnors organiserade motstånd, då deras rättigheter hotades på 1920- och 30-talet. Det ser ut som om den deterministiska linjen mjukats upp⁸.

1.5 Definitioner

Begreppen *modern*, *modernism*, *modernitet* kommer att definieras i början av uppsatsens kapitel 2, Moderniseringsprocessen, sidan 7.

Hustruskap är ett uttryck som inte finns i Nationalencyklopedin eller i Svenska akademins ordlista. Jag använder det analogt med moderskap och husmoderskap. Min definition är att ordet står för den gifta kvinnans ovillkorliga vårdansvar och omtanke om mannen.

⁴ Yvonne Hirdman, *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1988:3

⁵ Renée Frangeur, *Historisk tidskrift* 1995:2

⁶ Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (Lund, 1998), s.13.

⁷ Gro Hagemann och Klas Åmark, *Häftet för kritiska studier* 2000:2, s.15.

⁸ Yvonne Hirdman, *Genus – om det stabila föränderliga former* (Lund, 2001)

2. MODERNITETSPROJEKTET

I litteraturen omkring kollektivhuset återkommer ofta uttryck som ”den moderna familjen”, ”den moderna bostaden”. Det nya, det moderna, modernism och modernitet var positivt laddade uttryck för många, inte minst i kretsen omkring funktionalisten Sven Markelius. Det var positivt att vara modern, att vara med sin tid, att vara villig till förändring, vilket likställdes med förbättring. För att få en bakgrund till de idéer, som bar fram kollektivhusprojektet, kommer jag att söka modernismens rötter och därefter kort beskriva de svenska funktionalisternas inspirationskällor i Europa. En central fråga för denna uppsats är vilken plats kvinnorna haft under denna resas gång.

2.1 Upplösning och förnyelse

Modernism och modernitet

Eva Eriksson har i sitt översiktsverk *Den moderna staden tar form* definierat begreppen modernism och modernitet. *Modernismen* betecknar hon som en konstnärlig strömning, som fick sitt genombrott i det tidiga 1900-talets Europa. Inom arkitekturen är det ett samlingsnamn, men parallellt fanns även andra beteckningar t ex i Tyskland: *Neues sachlichkeit* eller *Neues bauen*, i Norden *funktionalism*. Det var en strömning i opposition mot 1800-talets stilarkitektur och en önskan att skapa en arkitektur som var ett uttryck för den egna tiden. Moderniseringsprocessen är ett vidare begrepp, som står för det materiella, för förändringar till följd av industrialismen, snabba tekniska framsteg, nya kommunikationer, nya produktionssystem och urbanisering. Detta ser hon som en historisk process. Idémässigt används *modernitet* som en beteckning för erfarenhet av världens flyktighet och förändring, som skapades av moderniseringsprocessen. Modernitet är en mentalitet, ett bejakande av det nya men också ambivalens inför förändringen. I det funktionalistiska projektet ingick att bejaka det nya och moderniteten.⁹

Förändring och förnyelse

Med det moderna projektet följde att gamla livsmönster måste överges för nya. Marshall Berman har i *Allt som är fast förflyktigas* skrivit om människans upplevelse av dessa förändringar och om modernitet i olika tidsskeden. I Bermans undersökning står staden som arena för moderniseringen. Han delar in modernismens bakgrundshistoria i tre faser, den första från början av 1500-talet till slutet av 1700-talet, därefter tiden för franska revolutionen och 1800-talet. Den sista fasen förlägger han till 1900-talet. I hans framställning sänder moderniseringsprocessen ”...ut oss alla i en virvel av ständig upplösning och förnyelse...” Denna det moderna livets virvelström kommer upp ur många källor. Det är vetenskapliga upptäckter, industrialiseringen som skapar nya miljöer, urbanisering och masskommunikation. Detta tillstånd av ständig förnyelse har under 1900-talet kallats modernisering.¹⁰ Berman har kritiserats för att inte ha någon plats för kvinnan i sin modernitet.

Berman belyser moderniseringsprocessen med gestalter ur världslitteraturen. Hans första exempel, som skall representera övergången från medeltid till den nya tiden (1500-tal) är Goethes version av Faust-myten. Litteraturforskaren Toril Moi har kritiserat Berman för att anlägga ett snävt manligt perspektiv. Hon presenterar en kvinnornas modernitetsmyt, som hon ställer mot Bermans Faust. Det är huvudpersonen i Mme Staël von Holsteins roman *Corinne*,

⁹ Eva Eriksson, *Den moderna staden tar form* (Stockholm, 2001) s. 21-22

¹⁰ Marshall Berman, *Allt som är fast förflyktigas* (Lund, 1995) s. 13-14

den första romanen om den moderna kvinnan i europeisk litteratur¹¹. Toril Moi anser att Corinne är lika viktig för förståelsen av moderniteten som Faust. ”Om vår kultur är lika intresserad av att förstå kvinnors situation som mäns, bör det finnas plats för både Corinne och Faust”. Romanfiguren Corinne är en begåvad kvinna, som vågar göra sin röst hörd utanför den privata sfären och därför anses olämplig som hustru. Boken fick stor betydelse för kvinnliga läsare på 1800-talet. Moi hävdar att Faust är männens grundläggande modernitetsmyt. Den modernitet som Berman framställer hade inte någon plats för kvinnan.¹²

Gatornas modernism

Berman beskriver hur Paris genomgår en stor förändring i mitten av 1800-talet. En modern stadsplan skapar ett nytt offentligt rum med breda boulevarder och trottoarer, som lockar stora mängder människor att besöka kaféer och restauranger. Stadens förnyelse gällde inte bara det praktiska genomförandet utan också andlig förändring, ”moderniseringen av en stad tvingar fram en modernisering av invånarnas själar”. Paris blev metropolen, där tidens idéer skulle förverkligas, även på kulturens område. Författare och inte minst konstnärer lockades till Paris.¹³

Impressionisterna, som var den tidens moderna målare, fann sina motiv i det nya offentliga rummet. Griselda Pollock har i en konstvetenskaplig essä, *Det moderna och kvinnlighetens rum*, beskrivit skillnaden mellan att vara kvinnlig eller manlig konstnär i det sena 1800-talets Paris. Hon definierar kvinnlighetens rum i kontrast till den manligt dominerade offentligheten. De manliga konstnärerna hade frihet att utnyttja stadens nöjeslokaler medan de kvinnliga konstnärerna, som hade begränsad tillgång till det offentliga rummet, var hänvisade att finna sina motiv i intimsfären: salongen, sovrummet, balkongen, trädgården.¹⁴ Det ansågs antagligen helt naturligt, då kvinnan enligt normen tillhörde privatlivet.

Pollock analyserar hur den manliga blicken iakttar och bedömer kvinnor. Flanören/voyeuren placerar in dem i olika kategorier. Slutsatsen blir att gatornas modernism är männens modernism i det sena 1800-talets Paris.

1900-talets modernism

Berman går vidare med nittonhundratalet. Han hävdar att utvecklingen kan avläsas i förändringar i det urbana rummet. Här utser han arkitekten Le Corbusier till sitt språkrör: ”Mannen på gatan fogar in sig i den nya makten genom att bli mannen i bilen.”¹⁵ Le Corbusier, nittonhundratalets mest inflytelserike arkitekt, kom att få ett stort inflytande på funktionalismen i Sverige. Han hör till de ”funktionalisternas inspiratörer” som beskrivs i detta kapitel avsnitt 2.2.

Nedslag i svensk modernism i mellankrigstiden

Kristina Fjelkestam har i sin avhandling *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer* analyserat kvinnliga författares romaner från mellankrigstiden, där huvudpersonerna står som representanter för ”den nya kvinnan”. Kamrathustrurna ifrågasätter den könskomplementära normen, mannen som försörjare och kvinnan som hemmets vårdare. De hävdar rätten att ha yrkesarbete men vill inte avstå från moderskapet, även rätten att föda barn utom äktenskapet. Dessa självständiga kvinnor är till och med beredda att lämna mannen om

¹¹ Toril Moi ”Corinne – kvinnornas grundläggande modernitetsmyt” Kv T 3.04

¹² Ibid

¹³ Berman 1995, s.139

¹⁴ Griselda Pollock, *Konst, kön och blick*, Anna Lena Lindberg, red. (Stockholm, 1995) s. 169, 186-190.

¹⁵ Berman 1995, s. 156-157

han utgör ett hinder.¹⁶ Med anknytning till funktionalisternas programskrift *acceptera* och artiklar om det planerade kollektivhuset drar Fjelkestam slutsatsen att moderniseringen av samhället går hand i hand med moderniseringen av samlivet mellan man och kvinna. Jag kommer att anknyta till denna tankegång som en av utgångspunkterna i nästa kapitel.

2.2 Funktionalisternas inspiratörer

Efter första världskriget (1914-1918) fanns i Europa en stark rörelse för att lämna gamla ideal och skapa nya för den egna tiden. Detta speglades i bildkonst, teater, musik och litteratur. Det gällde också arkitekturen. Där fanns ett stort behov av att befria sig från arvet av gångna tiders stilideal. Källorna till det nya inom arkitekturen rann upp i olika delar av Europa och förenade sig till en rörelse, som snabbt fick en internationell prägel. Första världskrigets förödelse, växande industrialisering och inflyttning till nya arbetsplatser hade medfört bostadsnöd för stora grupper. Modernismen som den växte fram i Tyskland (Weimarrepubliken) och senare i Sverige innebar inte bara ett nytt formspråk i arkitekturen. Den bars upp av idéer om anpassning till en ny tids krav på demokrati. Att lösa bostadsfrågan sågs som ett led i demokratiseringsprocessen.¹⁷

Förnyelsen inom arkitekturen fick sin snabba spridning genom idétidsskrifter och internationella bostadsutställningar. Funktionalisterna hämtade sin inspiration från Tyskland och Frankrike. En bostadsutställning i Stuttgart 1927 betraktas som genombrottet för den moderna arkitekturen. Där deltog två av samtidens mest inflytelserika arkitekter, Le Corbusier, verksam i Frankrike och Walter Gropius, arkitekt och ledare för den avantgardistiska konsthantverksskolan Bauhaus i Weimar. Le Corbusier blev som husarkitekt känd för sina geometriska former, platta tak med möjlighet till solterrass och fönster med stort ljusintag. Han fick stor betydelse för de svenska funktionalisternas formspråk. Även Gropius var inriktad mot geometriskt enkla volymer, men den största betydelsen fick han genom det sociala engagemanget att skapa enkla familjebostäder. Sven Markelius besökte utställningen i Stuttgart och lärde känna Le Corbusier och Gropius. Båda fick stor betydelse för de svenska funktionalisterna och personligen för Sven Markelius, som 1929 invaldes som medlem i CIAM, *Congres Internationaux d'Architecture Moderne*, där man diskuterade bostadsproblem och byggnadsteknisk rationalisering. Det moderna projektet var gränsöverskridande med utbyte av tankar och idéer.¹⁸

2.3 Ett häftigt möte med modernismen

En samlad uttryck för de nya idéerna manifesterades i Stockholmsutställningen 1930. Den blev av stor betydelse arkitekturhistoriskt, man talar om ett före och ett efter. Utställningen anordnades av Svenska Slöjdföreningen och bestod av en hantverks- och en bostadsavdelning. Den var en manifestation av de internationella bostadsidealerna. Bostadsavdelningen tilldrog sig största uppmärksamheten. Funktionalisterna, som hade starka sociala ambitioner, hade noga förberett sig genom att undersöka de mindre bemedlades bostadsvillkor. De hade analyserat bostadens funktioner och bostadsytans disponering. På utställningen visades småhus och lägenheter för olika inkomstkategorier. De radikala arkitekterna ville presentera det nya formspråket men också skapa ett demokratins genombrott i byggnadskonsten genom att betona även de penningssvaga människornas behov av en god, hygienisk bostad. Det blev

¹⁶ Kristina Fjelkestam, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer* (Stockholm, 2002) s. 146

¹⁷ Eva Rudberg, *Sven Markelius, arkitekt* (Stockholm, 1989) s. 48-49

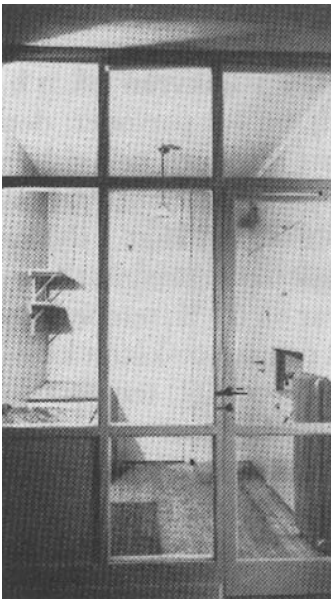
¹⁸ *Ibid* s. 50

ändå det nya geometriska formspråket, som tilldrog sig den största uppmärksamheten. Det som i folkmun kallades ”funkis”.¹⁹

Kokvrån - männens lekplats?

Familjebostaden fick alltså en central plats på utställningen och det finns skäl att fråga om kvinnorna hade ett inflytande eller om det var männens modernism, som presenterades.

Endast en kvinna hade deltagit i detaljutformningen av köken. Det var hushållsskribenten i

Idun Sara Reuterskiöld. I de villor och lägenheter, som byggdes upp måste ofta bostadsytan minskas av ekonomiska skäl, vilket betydde att köksutrymmet krymptes till kokvrå, det som kom att kallas laboratoriekök.(Bild 1)²⁰ Det byggde på de manliga arkitekternas föreställning att hushållsarbetet förenklats, att den förvärvsarbetande husmodern värmdes färdiglagad mat, vilket inte stämde med verkligheten.²¹ Det minskade köksutrymmet mötte kritik från kvinnligt håll, några exempel: Eleonor Lilliehöök, ordförande i Husmodersförbundet beklagade att utställningen planlagts och utförts av nästan bara män.²² Skolköksinspektören Ellen Enström krävde upprörd att arkitekten skulle stängas in i en sådan kokvrå och låta honom laga mat. Brita Åkerman skriver i *Den okända vardagen* om det för männen okända, nästan hemliga hushållsarbetet. Männen skulle bara se resultat, de tyckte inte att kvinnornas arbete ”var något märkvärdigt”. När det gällde utformning av köken kan man tala om en männens modernitet.²³

Arkitekternas försvar för det minskade köksutrymmet var en väl genomtänkt filosofi. Den kartläggning om låginkomsttagarnas bostadsförhållanden, som de gjort inför utställningen, hade avslöjat extrem trångboddhet. Att arbetarfamiljen bodde i ett rum och kök var mer regel än undantag. Det gav inte möjlighet till avskildhet för familjemedlemmarna. För att uppfylla det kravet måste något annat utrymme krympas, då lägenhetens yta redan bestämts av det pris familjerna kunde betala. Det blev köket som fick minskat utrymme med motiveringen att hushållsarbetet förenklats, vilket redovisats ovan. I det svenska hemmet var köket av tradition matplatsen och samlingspunkten, en vana, som satt djupt, skulle kommande bostadsvaneundersökningar visa.²⁴

Utställningen - funktionalismens höjdpunkt

Stockholmsutställningen var en folkfest, som lockade fyra miljoner besökare. Den var uppbyggd för att stå över sommaren och revs på hösten. Eva Rudberg har skrivit om hur den lyckades förmedla framtidstro och förhoppningar om bättre levnadsförhållanden. När den var borta fanns fortfarande budskapet kvar i medvetandet. ”Den var en idé materialiserad i rätt ögonblick”²⁵ Utställningen blev en upplevelse, som delades av många, vilket kan ha betydelse i en tid av arbetslöshet och depression. Den funktionalistiska tron på en bättre framtid besjälade också kollektivhusets skapare.

¹⁹ Eva Rudberg, *Stockholmsutställningen 1930* (Stockholm, 1999)

²⁰ Foto ur HSB:s bildarkiv, publicerat i Brita Åkerman, *Den okända vardagen* (Göteborg, 1983)

²¹ Brita Åkerman, *Den okända vardagen* (Stockholm, 1983) s. 208

²² Husmodersförbundets medlemsblad aug. 1930.

²³ Byggmästaren, 1930 s.8

²⁴ Eva Rudberg, *Folkhemmets byggande* (Norrköping, 1992) s. 21

²⁵ Rudberg 1999, s. 212

3. KOLLEKTIVHUSET LANSERAS

Stockholmsutställningen blev en framgång för arrangörerna men hade också fått kritik. För att möta motståndet och klargöra funktionalismens estetiska och sociala intentioner utgavs försvarsskriften *acceptera* året efter utställningen. Sex av männen bakom utställningen, däribland Sven Markelius, svarade för texten kollektivt. Huvudbudskapet var att se och acceptera verkligheten och därigenom råda bot på problemen. Det innebar att acceptera förändringar och skapa bostäder för den nya tidens livsvillkor.²⁶

Då Kristina Fjelkestam, författaren till *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer*, läste *acceptera* fäste hon sig vid att boken inleds med en betraktelse om äktenskapet, hur det förändrats över tid och hur det förhållit sig till det omgivande samhället. Kamrathustrurna, de litterära gestalter, som Falkenstam analyserat, ville förena äktenskap och yrkesarbete men mötte omgivningens traditionella syn på äktenskapet. Fjelkestam påminner om ”den pragmatiska Alva Myrdal” som väckt frågan hur det skall gå att kombinera yrke och barnafödande. Fjelkestam citerar ur *acceptera*: ”Bygg för de nya människorna enligt de föreställningar som skapat dem”. Hon konstaterar att ”Moderniseringen av samhället gick alltså hand i hand med moderniseringen av samlivet mellan man och kvinna”²⁷ I detta accepterande av nya levnadsmönster för de moderna människorna, framstår funktionalisterna som kvinnornas bundsförvanter.

Ett sätt att befria den yrkesarbetande hustrun från ansvaret för hushållsarbetet var förslaget om kollektiv bostadsform. Kollektivhustanken hade inte funnits med på Stockholmsutställningen men i *acceptera* presenterades den under rubriken ”Familjehotellet”, en amerikansk variant på kollektivhus. Artikelförfattaren, som sannolikt var Sven Markelius, verkar förvissad om en framtid för något liknande i Sverige: ”Hur den slutliga utformningen av denna bostadstyp kommer att bli, när den en gång på allvar vinner insteg här i landet, vet vi ej”²⁸. Det förslag som Sven Markelius, Alva Myrdal och en krets radikala intellektuella arbetade fram hösten 1932 var anpassat för svenska förhållanden. Det var väl genomtänkt såväl ideologiskt som i förslag till praktisk utförande.

3.1 Föregångare i Wien och Sovjet

En form av kollektivt boende praktiserades i Tyskland och Österrike redan i början på 1900-talet. Det var arbetarbostäder med gemensamt kök, sk enkökshus, de flesta avsedda för ensamstående. Det mest omtalade och det största är anläggningen Heimhof byggt i Wien med 246 lägenheter. Det var öppet för familjer med barn och avsett att avlasta de förvärvsarbetande kvinnorna.²⁹

Den radikala intelligentian i Sverige följde med intresse det som hände i den unga Sovjetstaten i början av 1930-talet. Där stod kvinnoemancipationen och förändringar av familjelivet på dagordningen. Många kvinnor reste till Ryssland för att studera konkreta åtgärder för kvinnofrigörelsen. De såg intressanta sociala experiment såsom offentliga matsalar, gemensamhetskök och barnkrubbor. Artiklar från dessa studieresor publicerades i

²⁶ Författarna, som uppträdde kollektivt var Gunnar Asplund, Wolter Gahn, Sven Markelius, Gregor Paulsson, Eskil Sundahl och Uno Åhrén, *acceptera* (1931, faksimil Arlov 1980) s. 5-7

²⁷ Fjelkestam 2002, s. 144-146

²⁸ *acceptera* s. 72-74

²⁹ Dick Urban Vestbro, *Kollektivhus från enkökshus till bogemenskap* (Stockholm, 1982) s. 57

Morgonbris, Tidevarvet och Spektrum. De ryska kollektivhusprojekten kopplades till något, som uppfattades positivt såsom kvinnofrigörelse, rationell organisation och kollektivism.³⁰

Sven Markelius första hustru Viola Wahlstedt gjorde reportageresor till Sovjet i början av trettioalet och publicerade sina artiklar i Tidevarvet. Hon beskriver två slag av kollektivhus, huskommunen och kommunhuset. I det första hade de boende gemensam ekonomi, varje medlem lämnade sin lön till en gemensam kassa, som betalade alla utgifter. I kommunhuset däremot hyrde var och en sin "bostadszell", abonnerade på maten och ackorderade in sina barn i barninternatet, en organisation som enligt Viola Wahlstedt påminner om kollektivhusförslaget i Stockholm och om amerikanska "apartment houses".³¹

Caldenby/Waldén har i sin bok *Kollektivhus* en utförlig redogörelse för kollektiva bostadslösningar i Sovjet. De hade till syfte att frigöra kvinnan för yrkesarbete och att uppfostra barnen till goda samhällsmedborgare. Ett fåtal, omkring tio, kan betecknas som kollektivhus och de byggdes före 1930 och tycks ha fungerat fram till andra världskriget. Istället byggdes daghem och matsalar. Omgivningens inställning jämförs med svenska förhållanden. I båda fallen saknades stöd från staten, de intresserade var radikala intellektuella, idén trängde aldrig ned i arbetarklassen och det fanns farhågor om familjens upplösning.³²

3.2 Kollektivhusideologernas artiklar i Tiden och Spektrum

I december 1932 publicerades två artiklar om kollektiv bostadsform. Alva Myrdal skrev i socialdemokraternas idétidsskrift *Tiden* en artikel med titeln "Kollektiv bostadsform".³³ Sven Markelius var redaktör för skriftserien *Arkitektur och samhälle*, som ingick i kulturtidsskriften *Spektrum*. Han publicerade artikeln "Kollektivhuset ett centralt samhällsproblem".³⁴ Båda dessa artiklar fick stor betydelse, då författarna där utvecklade sina idéer och anknöt ideologin till det praktiska utförandet. De börjar med att tala om hur familjens villkor förändrats från att ha varit en producerande enhet i bondesamhället till industrisamhällets nya villkor för familjen. Det minskade hushållsarbetet hade underlättat för den gifta kvinnan att arbeta utanför hemmet. Markelius hävdar med emfas att det inte bara kan ske av ekonomiskt nödvång utan också på grund av kvinnans intresse för sitt yrke och att den gifta kvinnan har rätt till både barn och yrkesarbete. Myrdal påpekar att det är ett "trängande behov att slippa dubbelarbete, som åvilar hustrun".

Även barnens villkor hade förändrats. Den moderna familjen levde ett annat socialt liv. Barnen lärs inte längre in i föräldrarnas "arbets- och handlingsbanor" Genom födelsekontroll hade familjerna färre barn, vilket enligt Myrdal medförde att barnen i den lilla familjen levde i en socialt torftig miljö. Hon kostar på sig drastiska beskrivningar av detta tillstånd. Att låta barnen "tillbringa sin dag i dyster ensamhet i bästa fall med en dyr men som uppfostrarinna ändå okvalificerad tjänarinna" eller "Vare sig de fösas omkring av en barnjungfru eller lämnas åt sig själva på gatan" är det lika illa.³⁵

³⁰ Claes Caldenby, Åsa Walldén, *Kollektivhus* (Stockholm, 1979) s.172-173

³¹ Tidevarvet, sept. 1933

³² Caldenby/Walldén 1979, s. 123

³³ Tiden, dec. 1932

³⁴ Spektrum 1932:7-8

³⁵ Tiden dec. 1932

Den bakgrund kollektivhusideologerna målar upp motiverar behovet av en bostadsform, som anpassas till den moderna familjen. Markelius ger förslag på olika typer av kollektivt boende med olika grader av de boendes medverkan. Centralkök, gemensam restaurang och möjlighet att få maten uppsänd till bostaden via en mathiss är ett förslag. Det är ett system som ger individuell anpassning men blir dyr. Kostnaderna för de boende är beroende på lägenhetsytans storlek. Den individuella bostaden skall ha plats för vila och arbete. Köket ersätts av kokvrå, avsedd för "tillfälliga småmål". Ytterligare reduceringar gäller platsen för barnen. Det är en ekonomisk fråga att planera utrymmet i bostaden också för barnen. Det rymliga vardagsrummet är avsett för föräldrarna. Han målar upp nackdelen med att barnen har sin nattvila i tobaksrök och störs av grammofonmusik. Slutsatsen blir att barnavdelningen bör planeras som ett internat, där barnen får lugn, stillhet och frisk luft under natten. Barninternatet innebär inte att barnen skall skiljas från föräldrarna och deras inflytande, tvärtom skall barnen gynnas genom att föräldrarna och experterna på internatet samarbetar. Denna lösning skall vara frivillig och inte tvingas på familjer som inte behöver den. Han förstår att förslaget kommer att möta invändningar men påpekar att det inte är ovanligt att barnen "i de burgnare klasserna" sova i en annan del av byggnaden än föräldrarna. I Markelius förslag är barninternatet en ekonomisk fråga, även om han påpekar fördelen med en hög hygienisk standard i barnens lokaler och medverkan av experter.

Alva Myrdal redogör för ett program, byggt på beteendevetenskaplig forskning. I det planerade kollektivhuset skulle barntillsynen skötas av pedagogiskt utbildad personal. Myrdal hävdar att "en kollektiv barnuppfostran är socialt och psykologiskt önskvärd för *alla* barn oavsett om deras mödrar arbetar borta eller hemma". I ett kollektivhus finns särskilda möjligheter för detta. Förslaget till kollektiv lösning på bostadsfrågan är också ett "uttryck för en kollektivistisk ideologi" .."en i viss mening ny idealbildning bakom detta tal om ´social´ uppfostran" och slutar: "Där ligger en viss protest mot den överodlade individualism, som kännetecknar det borgerliga århundradet."³⁶ Den redogörelse för kollektivhusets praktiska program, som avslutar hennes artikel, finns i Bilaga 1.

3.3 Budskapet sprids i vidare kretsar

Bostadsfrågan hade fått fäste i den offentliga debatten med Stockholmsutställningen. Markelius hade redan i *acceptera* väckt tanken på behovet av kollektivt boende.³⁷ Hans artikel i *Spektrum* är en utveckling av temat anpassat för svensk botten. Enligt Brita Åkerman byggde Alva Myrdal på Markelius idé, när hon skrev sin artikel i *Tiden*, men kopplade ihop den med sina familjesociologiska insikter.³⁸

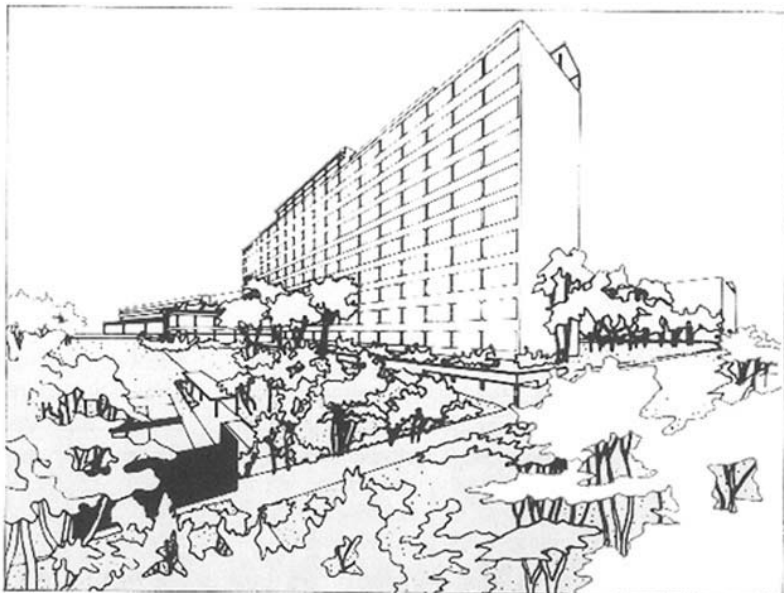
Flera kvinnotidningar hade uppmärksammat Alva Myrdals artikel, däribland Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidning *Morgonbris*. I Stockholm hade Yrkeskvinnors klubb bildats i början av 1930-talet med den kända journalisten Célie Brunius som ordförande. YK-kvinnorna var intresserade av att stödja Markelius idé om kollektivhus. De blev också intresserade av Alva Myrdals artikel och hon blev ombedd att skriva i deras medlemsblad.³⁹ YK ordnade ett informationsmöte om kollektivhusförslaget på Hasselbacken, en fashionabel restaurang i Stockholm, den 5 december 1932. Där presenterade Sven Markelius förslaget till kollektivhus.

³⁶ *Tiden*, dec 1932, s. 607

³⁷ *acceptera*, 1931 s.72

³⁸ Brita Åkerman, *Alva Myrdal. Från storbarnkammare till fredspris* (Stockholm, 1997) s. 33-35

³⁹ *Ibid.* s. 32-35

Det som hade börjat som en förhoppning i *acceptera* hade tagit form i ett utarbetat förslag till ett kollektivhus i Alvik utanför Stockholm. Det var ett storskaligt projekt med tre parallella tio våningshus, där varje lägenhet fick del av solljuset, helt efter den funktionalistiska regelboken. (Bild 2)⁴⁰

Husen skulle rymma 200 personer vardera med lägenheter på 23-35 kvm. I den kollektiva servicen ingick matsal med centralkök, mathissar till lägenheterna, tvättcentral och städning. Det skulle finnas tillgång till gymnastiksal och solbad. Den gemensamma barnkammaren låg i en flygelbyggnad med möjlighet för barnen att nå genom ett korridorsystem.⁴¹ När det gällde barnens eventuella övernattnig i storbarnkammaren redogjorde Markelius för de tankar, som han utvecklat i sin artikel i *Spektrum*. Han hade där förutsett att förslaget skulle möta opposition. Den fortsatta debatten kommer att visa om han blev sannspådd.

Mötet på Hasselbacken lockade 300 åhörare och bevakades av de stora rikstidningarna i Stockholm. Förslaget fick stort utrymme i pressen och därmed hade dramat ”Kampen för det första kollektivhuset” börjat.

⁴⁰ Perspektivritning till Alviksprojektet, *Spektrum* 1932

⁴¹ Caldenby/Walldén 1979, s.188

4. KOLLEKTIVHUSDEBATTEN

Mötet i Yrkeskvinnors klubb (YK) den 5 december 1932 blev den tändande gnistan till en debatt i pressen de närmaste månaderna. Redan dagen efter mötet var det planerade kollektivhuset förstasidesnyhet i de stora dagstidningarna och följdes sedan av artiklar, polemiska inlägg, insändare och raljerande kåserier.

I kollektivhusplanerna fanns flera kontroversiella inslag, som förespråkarna tolkade som framsteg mot ett nytt och bättre samhälle, men motståndarna som hot mot samhällsordningen. Enligt den gällande normen kunde kvinnan som ogift ha yrkesarbete, men som gift skulle hennes arbetsplats vara i hemmet, försörd av en yrkesarbetande man. Uppdelningen var tydlig, kvinnan knuten till den privata sfären, mannen till den offentliga. Verkligheten visade dock att familjestrukturen förändrats i det urbaniserade samhället. Barnkullarna hade krympt och alltför många gifta kvinnor yrkesarbetade, särskilt i Stockholm. Enligt statistiken förvärvsarbetade 27,6 % av de gifta kvinnorna i Stockholm år 1930.⁴²

I debatten går tydligt att utläsa yttringar av bistånd och motstånd. Aktörerna kan indelas i förespråkare, anhängare, ifrågasättare och motståndare. Förespråkare var givetvis idégivarna Sven Markelius och Alva Myrdal liksom deras meningsfränder, deltagarna i den sk kollektivhusgruppen. De var personer kända för allmänheten, de flesta förknippade med ett politiskt parti eller en organisation. Men här stod de inte som företrädare för sin organisation eller parti, utan de företrädde endast sig själva med ett personligt engagemang i frågan.

Som anhängare betecknas de pressröster, som stödde förslaget genom artiklar eller insändare. En mer ambivalent kategori var ifrågasättarna. De visade inte ett klart motstånd men inte heller uttalade sympatier. Som klara motståndare uppträder några namngivna experter, men de flesta är för oss anonyma. De kunde vara åhörare, som yttrade sig vid ett informationsmöte eller personer, som skrev insändare under pseudonym. Bland kåsörerna är stockholmstidningarnas medarbetare upptagna i *Pseudonymregistret*⁴³, medan namnen på de flesta landsortstidningarnas kåsörer är okända.

I analysen av debatten kan vi följa hur kollektivhusivrarnas bärande idéer bemöttes av motståndare och förespråkare. Vilka typer av argument användes av förespråkare respektive motståndare och hur yttrade sig det tysta motståndet? Vilka var aktörerna? Som påpekats i det inledande kapitlet under rubriken Metod använder jag i argumentationsanalysen den metod, som Renée Frangeur utvecklat i sin avhandling *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna*⁴⁴ då hon granskade riksdagsdebatten om gift kvinnas ifrågasatta rätt till statlig tjänst: Identifiera aktörerna, granska argumenten och pröva vilka strategier argumenten var uttryck för. Jag kommer att använda ordet strategi men också drivkrafter i de fall, då särskilt motståndarna framstår som drivna av dunkla, uttalade motiv snarare än medvetna strategier.

Renée Frangeur använder i sin metod två typer av argument, *ateoretiska* och *teoretiska*. De ateoretiska uttrycker en värdering, kan säga hur något bör vara, något normativt. Teoretiska argument säger något om hur verkligheten ser ut, det kan prövas som sant eller falskt, kan t ex styrkas med statistik. Dessa två argumenttyper kan enklast beskrivas som

⁴² Anita Nyberg, *Tekniken, kvinnornas befriare?* (Linköping, 1989) s. 231.

⁴³ Per Andersson, *Pseudonymregistret* (Lund, 1967)

⁴⁴ Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (Lund, 1998) s. 81.

”deskriptiv”(är) och ”normativ” (bör) argumentation.⁴⁵ Kollektivhusdebatten ger ett tacksamt underlag för att använda en sådan metod. Förespråkarnas argument kan ofta beskrivas som teoretiska ”många gifta kvinnor hade yrkesarbete” och motståndarnas som ateoretiska ”gift kvinnas naturliga plats är i hemmet”, ett normativt argument, en önskan att befästa mellankrigstidens hemmafruideal. Fokus var genomgående riktat mot kvinnan, barnen och familjen.

4.1 Stockholmstidningarnas hållning

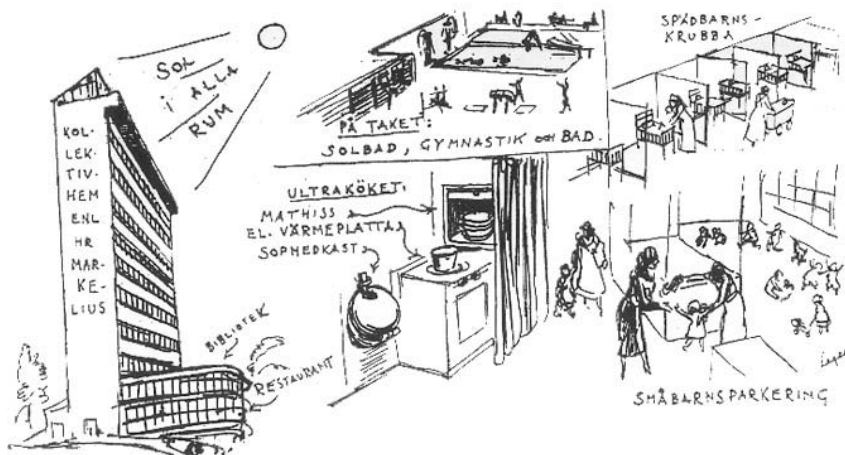
Stockholmspressen betraktade kollektivhusförslaget som en het nyhet. Redan dagen efter mötet i Yrkeskvinnors klubb publicerades referat på tidningarnas första sida⁴⁶. Debatten kommer att följas i de stora Stockholmstidningarna Stockholms Tidningen, Socialdemokraten, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet.

Nedanstående allmänna intryck av tidningarnas hållning får ses som en inledning till analysen av debattinläggen, som är uppsatsens centrala tema. De olika tidningarnas hållning kan utläsas av vilken vikt man lagt vid att presentera artiklar med anknytning till kollektivhuset, hur materialet presenterades, rubricering och hur tidningen valt ut information, som ansetts viktig och vad man valt att förbigå.

Stockholms Tidningen (politiskt oberoende frisinnad)

Redan dagen innan YK-mötet hade tidningen en artikel på första sidan med rubriken: ”Sven Markelius vill lägga om familjelivet” illustrerad med ett porträtt av Markelius. Där görs reklam för kvällens föredrag i YK ”ett intressant och högaktuellt ämne”. Här presenteras hela förslaget, också det om barnens möjlighet till övernattning i barnavdelningen, ett i den fortsatta debatten högst kontroversiellt förslag.⁴⁷

Centralhem hindrar skilsmässa?

(Bild 3)⁴⁸

⁴⁶ DN, Soc Dem, St T, Sv D 6/12 1932

⁴⁷ St T 5/12 1932

⁴⁸ St T 6/12 1932

Dagen efter YK- mötet hade tidningen ett långt och utförligt refererat⁴⁹. Där poängterades att det moderna samhället måste räkna med att den gifta modern har rätt till både yrkesarbete och barn. Markelius föredrag mottogs med ”stor entusiasm” och mötte ”måttlig opposition”. Dagen efter referatet var ytterligare en artikel införd med intervjuer med ett antal yrkeskvinnor och några dagar därefter en lång artikel signerad Gustaf Näsström, tidningens konstanmätlare. Frånsett kåsören Berco⁵⁰ (journalisten B P I Carlberg), som raljerade över kvinnorna i det planerade huset och barnens internerande, måste tidningens hållning bedömas som klart positiv.

Socialdemokraten

Tidningens chefredaktör vid den här tiden var Fredrik Ström, riksdagsman för socialdemokraterna och i riksdagsdebatten om gifta kvinnors rätt till statlig tjänst en av de män, som slog vakt om kvinnornas rätt. Referatet från YK-mötet vittnar dock om ett visst ifrågasättande med rubriker som ”En mor ej riktig mor men ändå mor”, ”Familjelivet omlägges”, ”Kollektiv surrogat för hem”. Efter en objektiv redogörelse för Markelius föredrag avslöjar skribenten en raljant attityd. Han väntar en samlad protest från kvinnorna under diskussionen efter föredraget, men den uteblev. ”Visserligen fördes ett oherrans oväsen i bänkarna och någon undrade om man inte kunde ta steget fullt ut och smälla upp nattklubbar för barnen”. Professorskan Myrdal, ”en charmerande talarinna” citeras angående barnens bortaliggnings. Hon medgav att det ”hade ett visst värde för modern att ha barnen hos sig även då de sova, men något positivt kunde det inte vara”.⁵¹

Dagen efter reportaget från YK-mötet publicerade tidningen en lång artikel av Sven Markelius med faktauppgifter om de kollektiva anläggningarna och kostnadsuppgifter knutna till olika typer av familjer. En vecka senare var ännu en artikel av Sven Markelius införd under rubriken ”Arkitekt Markelius lugnar en ängslig opposition”.⁵² Tidningen ordnade dessutom en välbesökt diskussionsafton i Strindbergssalen i januari 1933. Publiken visade med applåder stor uppskattning av personen Markelius men kritiserade hans idéer om kollektivhuset⁵³.

Socialdemokraten ägnade stort utrymme åt kollektivhusfrågan och bemötte Markelius med uppskattning samtidigt som tidningens hållning kan betecknas som ifrågasättande. De framstående socialdemokratiska politikerna Ernst Wigforss och Sigfrid Hansson, som ingått i den sk kollektivhusgruppen, yttrade sig inte i debatten. (Gruppens medlemmar presenteras i kapitel 5, Ett aktörsperspektiv) Hur Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidning Morgonbris mottog kollektivhusförslaget återkommer jag till i senare avsnitt.

Dagens Nyheter (liberal)

Tidningen börjar sitt reportage från YK-mötet med en rubrik som ifrågasätter allvaret i projektet: ”Släpp ut barnen om nätterna var kontentan av det föredrag om yrkeskvinnors bostadsproblem arkitekten Sven Markelius på måndagskvällen höll inför Yrkeskvinnornas klubb”. I reportaget, signerat Colomba (Eva von Zweigbergk) finns en raljant ton med udden riktad mot föredragshållarna. Direkt motstånd visar signaturen Vagabond (Mollie Faustman) i två kåserier med titeln ”Ett hus på lerfötter”. De utgör ett allvarligt angrepp på hustrun-

⁴⁹ St T 6/12 1932

⁵⁰ St T 7/12 1932

⁵¹ Soc Dem 6/12 1932

⁵² Soc Dem 7/12 1933

⁵³ Soc Dem 12/1 1933

modern i det planerade kollektivhuset. Medarbetarna Eva von Zweigbergk och Mollie

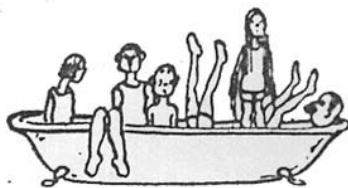
*Kollektivhus med barn-
internat diskuterat.*

Rationellt.

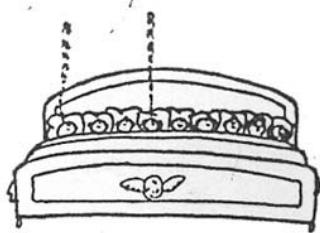
*De självförsörjande
mödrarnas problem.*

Gemensam barnkammare.

Kollektivt badrum.

Kollektivt sovrum.

Faustman fick tidningens hållning att framstå som ifrågasättande.

Svenska Dagbladet (konservativ)

Mötet i Yrkeskvinnors klubb refereras sakligt under rubriker som "Kollektivhus med barninternat diskuterat", "Rationellt", "De självförsörjande mödrarnas problem".⁵⁴ För Svenska Dagbladet var tanken på någon typ av kollektivhus inte ny. Drygt tio år tidigare, 1919-20, startade tidningen en debatt om möjligheten att skapa en anläggning, där familjerna kunde anlita gemensam personal för hushållsarbetet. Det vände sig till en medelklass, som började få svårt att skaffa tjänstefolk. Tidningen utlyste en arkitekttävling och fick många förslag, men det kom aldrig till praktiskt utförande. Initiativet till tävlingen hade tagits av journalisten Celie Brunius, som var engagerad i Yrkeskvinnors klubb och föreningens ordförande 1932, då det beramade informationsmötet om kollektivhusförslaget ägde rum på Hasselbacken.

Några dagar efter de första reportagen öppnade tidningen sina spalter för ett långt tillrättaläggande av Sven Markelius. Det var uppslaget på tidningens första sida under rubriken "Kollektivhus är ej avsett för lata fruar" "Varken rysk eller amerikansk import".⁵⁵ Även om tidningen inte tar direkt ställning kan man dra slutsatsen att förslaget behandlades positivt.

De stora rikstidningarna ägnade kollektivhusförslaget stort spaltutrymme och debatten pågick som hetast från december 1932 till februari 1933. Intrycket från de första referaten är att Stockholms Tidningen och Svenska Dagbladet intar en positiv attityd medan Dagens Nyheter och Socialdemokraten ifrågasätter förslaget. En förklaring till Stockholmstidningens stöd kan vara att Gustaf Näsström, tidningens konstanmätlare, var medlem i kollektivhusgruppen och klar förespråkare. Även

i Svenska Dagbladet fanns en anhängare i YK-ordföranden Celie Brunius. Socialdemokraternas avvaktande hållning speglar arbetarrörelsens ifrågasättande, vilket kom till uttryck i ett möte som tidningen ordnade i januari 1933. Dagens Nyheter attityd färgas av skribenterna Eva von Zweigbergks och Mollie Faustmans indignation över förslaget.

I fortsättningen kommer inte att göras jämförelser mellan tidningarnas inställning. Landsortspressen var inte närvarande på YK:s möte på Hasselbacken men följde stockholmstidningarnas reportage.

(Bild 4)⁵⁶

⁵⁴ Sv D 6/12 1932

⁵⁵ Sv D 13/12 1932

⁵⁶ Sv D 6/12 1932

4.2 Analys av pressklipp med centrala delfrågor

I analysen av pressklippen från debatten kommer anhängares och motståndares argument att granskas liksom aktörernas strategier. Vilka intressen gav strategierna uttryck för, t ex samhällsbevarande, klassmässiga? Vilka aktörer fördömde eller gav sitt öppna stöd, vilka bjöd tyst motstånd? Svaren på följande delfrågor är det centrala i uppsatsen och underlag för den slutliga analysen.

- Vilka var aktörerna?
- Vilka var de vanligaste argumenten?
- Vilka strategier/drivkrafter låg bakom argumenten?
- Hur överensstämde normen, hur det *borde* vara, med samtidens verklighet, hur det *var*?

Analysen av inläggen i debatten om kollektivhusförslaget fokuseras på fyra områden, som dominerade det offentliga samtalet: kvinnan som gränsöverskridare, barnen och mannen i det förändrade familjemönstret, hoten från omvärlden, klass och kön.

Kvinnan

Kön och reproduktion står i fokus. Samtidens syn på den gifta kvinnan som främst maka och mor dominerar inläggen. Begreppen kvinnlighet och manlighet prövas i genusperspektiv i anslutning till argumenten.

Barnen och nya familjevisioner

I synen på barnens omhändertagande står en äldre filantropisk modell mot Alva Myrdals idéer om social fostran för ett nytt demokratiskt samhälle. Barnens placering i den kollektiva miljön beskrivs av motståndarna som ett hot mot familjen och till skada för barnen. Mannen har en undanskymd plats i debatten.

Sovjetspöket

Hot från omvärlden användes av motståndarna för att misstänkliggöra kollektivhusprojektet.

Klass och kön

Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidning Morgonbris hyllade kollektivhusförslaget. Vem förde pennan? Var det arbetarkvinnans preferenser som kom till uttryck? Vilken roll spelade arbetarklassmännens skötsamhetsideal för det socialdemokratiska partiets svala inställning till kollektivhuset?

4.3 Kvinnan – måltavla för kritiken

Kvinnan som maka och mor och hennes rätt till yrkesarbete var det hetaste inslaget i debatten. Även insatt i sitt historiska sammanhang kan det för dagens läsare överraska med vilken frenesi det planerade kollektivhusets kvinnor fördömdes. Kanske kan man tyda hettan i debatten som en reaktion på föreställningen om ”den nya kvinnan”, antingen hon fanns i verkligheten eller var en konstruktion av nöjesindustrin. Där framställdes hon som frigjord,

självständig och oberoende av en mans välvilja.⁵⁷ Denna figur hade accepterats som ogift, men då hon gjorde anspråk på att spela den rollen som gift och moder med ansvar för barn och man blev konfrontationen oundviklig.

Kvinnans naturliga uppgifter.

Tidningen Socialdemokraten anordnade ett informationsmöte i Strindbergssalen 11/1 1933 där Sven Markelius och Alva Myrdal redogjorde för kollektivhusförslaget. Mötet beskrevs i tidningen dagen efter som lyckat. Salen var fylld till sista plats. Diskussionen efter föredraget speglar deltagarnas syn på kvinnans roll i familjen.⁵⁸

Markelius hävdade i inledningsanförandet att den gifta kvinnan hade rätt till yrkesarbete. Hennes motiv kunde vara ekonomiskt nöd tvång men också ett starkt intresse för sitt yrke, vilket *hindrar* (min kursivering) den gifta kvinnan att ägna sig åt hushållsarbetet. Då räcker inte hennes tid och krafter att vårda hemmet som *borde* ske (min kursivering). Han framhåller sedan att hur man ställer sig till ”den naturliga arbetsfördelningen”, så är kvinnornas ”yrkesarbete en social realitet, som inte avfärdas med en föråldrad moraluppfattning” ”inställningen att gift yrkeskvinna får välja mellan yrket och moderskapet är ansvarslös och omänsklig samt leder till för samhället ogynnsamma konsekvenser.” En sådan ogynnsam konsekvens är enligt hans mening den sjunkande nativiteten.

I diskussionen efter föredraget var ett av motståndarnas vanligaste argument att framhålla kvinnans ”naturliga” uppgifter som det ”sunda” dvs hushållsarbetet och omsorgen om man och barn. Två manliga deltagare i mötet, herrar Hörding och Stjärnström, förordade egnahemsrörelsen som ”förnuftigare och nyttigare” än kollektivhus. De ställde egnahemsrörelsen, där kvinnan hade sin rätta plats i hemmet, mot det föreslagna kollektivhuset. De ansåg att de kollektiva tankarna skulle ”fördärva folkkänslan hos ett stort folk – det svenska” ”varje svensk man, verkligt svensk, ville ha en *riktig kvinna* till hustru.(min kursivering) Vi vita män döda oss själva genom att acceptera det kollektiva huset.” Mannen, som tycker sig representera den svenska nationen, har behov av en riktig kvinna. Den riktiga kvinnans uppgift är, som en annan manlig deltagare uttrycker det, att ”rå om sin man och sina barn”. Föreställningen om den ”riktiga”, ”sunda” kvinnan är förbunden med moderskapet, ”vill man sänka nativiteten – bygg kollektivhus”.

Vilka föreställningar om kvinnan röjer de yttranden, som här refererats? Ellen Keys idéer hade haft stort inflytande i arbetarrörelsen på 1920-talet. Renée Frangeur skriver i sin avhandling om de kvinnoideal, som hyllades i Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidning Morgonbris. Av dem tar jag här upp modersidealet och samhällsmodern. Arbetarrörelsens mål var att fattigdomen skulle avskaffas så att mödrarna kunde ägna sig åt sitt ansvarsfulla arbete i hemmet. Kvinnans stora kall var moderskapet. Yrkeskvinnoidealet fanns med i tidningen men modersidealet dominerade. ”Idealiseringen av kvinnans biologiska särart i kombination med uppfattningen om den manliga familjeförsörjarens primat måste ha format en bastion av argument mot gifta kvinnors förvärvsarbete” Som samhällsmoder kunde kvinnan delta i politiken, vilket Per Albin Hansson gav uttryck för. Kvinnorna behövdes i rörelsen och i folkhemmet.⁵⁹

⁵⁷ I film och underhållning var den unga, gränsöverskridande kvinnan en populär figur. 1932 sjöng Tutta Rolf i filmen ”En stilla flirt” ”Jag gör vad mig behagar och ler åt alla lagar som förbjuder det som lockar mej”

⁵⁸ Soc Dem 12/1 1933

⁵⁹ Frangeur 1998 s 133-34

Motståndarnas drivkrafter att hejda den gifta kvinnans inträde i moderniteten kan kopplas till idén om att bevara hemmet som nationens viktigaste urcell och kvinnan som dess beskyddande centralgestalt, barnens moder, fostrare och vårdare. Här finns ett samband mellan en sådan hemideologi och egnahemsrörelsen. Mötesdeltagarnas yttrande kan ses som ett uttryck för folkhemstanken. Charlotte Tornbjer skriver i sin avhandling *Den nationella modern*: ”I folkhemsbegreppet uppfattades nationen som ett hem där folket skulle bo och leva sina liv. Det är också i detta sammanhang som moderskapet gavs nationell mening.”⁶⁰ Rösträttsrörelsen, som låg endast 12 – 15 år tidigare i tiden, användes moderskapet och kvinnans särart som ett argument. Kvinnor behövde rösträtt för att de var just kvinnor och inte män. Kvinnan skulle som hemmets vårdare och barnens fostrare komplettera mannen, bli hans medhjälpare, inte hans konkurrent. Hemmen sågs som samhällets viktigaste beståndsdel och staten det utvidgade hemmet. Hemmet blev en metafor för staten, en tanke som förebådade Per Albin Hanssons folkhemsbygge.⁶¹ Det tidiga 1900-talet var en tid för starka nationalistiska strömningar, den nationella identiteten betonades, vilket kan förklara debattörernas ordval ”varje svensk man, verkligt svensk ville ha en riktig kvinna till hustru”.

Kommentar:

Diskussionen i Strindbergssalen belyser hur kvinnans ”naturliga” uppgifter, dvs det obetalda arbetet i hemmet idealiserades, samtidigt som det osynliggjordes. Ingen av herrarna i publiken tog upp Sven Markelius tråd från inledningsanförandet, att den yrkesarbetande hustrun inte orkade sköta två arbeten. Den yrkesarbetande husmoderns uppgifter i hemmet räknades inte som arbete och problematiserades därför inte.

⁶⁰ Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern* (Lund, 2002) s 35

⁶¹ Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser* (Stockholm, 2004) s. 189-93.

Kollektivhuset en kvinnofråga

I tidningen Socialdemokratens referat från mötet i Strindbergssalen nämns kortfattat inlägg från tre kvinnor. Anna Lindhagen, känd som redaktör för Morgonbris 1911 – 16 och för sitt arbete för kvinnlig rösträtt: ”Varför i Herrans namn kunde inte de som ville bo i kollektivhus få det.” ”..varpå fru Palmaer drog upp problemen för den kvinna som inte har någon man. ”Sovjetunionen går metodiskt in för ..” Referatet slutar exakt så som här citerats med två punkter.⁶² Ytterligare en kvinna yttrade sig: ”Det är typiskt att män uppträda här i diskussionen. Men detta är just ett kvinnoproblem, och därför uppträda män.”. Applåd. I avsnittet Klass och kön, sidan 35, kommer jag att referera en artikel i Morgonbris, som beskriver kvinnornas upplevelse av samma möte. Den skiljer sig väsentligt från tidningen Socialdemokratens.

Även Stockholms Tidningen hade ett reportage 13/1 1932 från Strindbergssalen, vilket illustrerar motsättningen mellan männens och kvinnornas intressen. Här påpekas hur männen dömer ut förslaget som osunt, ”ett utslag av det sjuka samhället” ”som nuckebo kanske det kan vara trevligt”, ”sällan har ett säkrare initiativ till nativitetens sjunkande tagits” medan kvinnorna som yttrat sig är positiva: ”Vi står inte ut med tre arbeten. Vi vill ha kollektivhus.”⁶³

Herrarnas inlägg i mötet i Strindbergssalen bemöttes i en insändare i Socialdemokraten undertecknat Fru Märta. Den börjar: ”Mina herrar! En av er yttrade att kollektividen var osund.” och hon fortsätter med att fråga herrarna om det är osunt att deras fruar inte lagar mat efter hemkomsten från sitt arbete eller att frun får hjälp med skurning eller att en jungfru sköter deras hushåll eller att deras fru lämnat barnen till en granne, när hon själv arbetar. I så fall existerar tusentals osunda äktenskap. Hon utvecklar sedan på ett galghumoristiskt sätt ett arbetsbyte mellan könen, vilket slutar med att hennes man inte kan gå ut på kvällen, då han lockas av sina vänner. Han måste stoppa Märtastrumpor. Insändaren slutar med ett utrop: ”här måste byggas kollektivhus!”⁶⁴

Dessa inlägg visar en klyfta mellan könen. De socialdemokratiska männen och de kvinnor, som enligt detta referat yttrar sig, har skilda uppfattningar av referaten att döma. De kvinnor, som gör sin röst hörd, vill ha kollektivhus, medan männen är emot. Kvinnornas argument bygger på den lönearbetande hustruns praktiska problem att kombinera hemarbete och yrkesarbete, argument som bygger på fakta och kan ses som teoretiska. Männens argument säger inte bara hur de önskar att det borde vara, ateoretiska argument, de rymmer också grumliga inslag – den svenske mannen kopplad till ”den vite mannen” och hans behov av ”en riktig kvinna”. I betoningen av egna hem kan man ana en längtan tillbaka till landsorten, vilket kan förstås i ljuset av den pågående stora inflyttningen till staden från landet. Egnahemsrörelsen var ett svar på detta behov hos den skötsamme arbetaren.

Männen i Strindbergssalen använder det i debatten ofta återkommande argumentet mot kollektivhuset, att den hemarbetande hustrun är ”en riktig kvinna”, dvs ”sund”. Motsatsen, den yrkesarbetande hustrun, som lämnar hushållet till anställd personal, är ”osund”.

Som ytterligare argument åberopar männen i Strindbergssalen den svenska nationaliteten och den vite mannens behov. I tiden före den kvinnliga rösträtten, som inte var alltför avlägsen, representerade männen staten politiskt. Naturligtvis var kvinnorna, särskilt som mödrar, också

⁶² Margit Palmaer, författare, journalist, skribent i Morgonbris och Tidevarvet.

⁶³ St T 13/1 1932

⁶⁴ Soc dem 16/1 1933

en del av staten-nationen men då utan politiskt inflytande.⁶⁵ Mannen ser sig representera nationen och i den rollen är han värd ”en riktig kvinna”.

I kritiken mot kollektivhuset ligger också motsättningen kollektivt-individuellt, där i detta sammanhang det individuella står för egnahemmet som mer lämpat för arbetaren. Det kommer att utvecklas längre fram under rubriken ”den skötsamme arbetarens preferenser”, då manlighetsstrategier studeras. Det skulle visa sig att det kollektiva senare tonades ner till förmån för det individuella. En utställning på Liljewalchs konsthall 1934, året innan det nedbantade kollektivhuset stod färdigt, presenterades under mottot ”Individuell kultur genom kollektiv teknik”. Utställningen blev mycket populär och kollektivhustanken mötte ingen kritik i pressen.

De dåliga mödrarna

En insändare under signaturen ”Outsider” i DN⁶⁶ har rubriken ”Kollektivhus passar för hysteriska kvinnor”. Det är ett våldsamt angrepp på yrkeskvinnorna i det planerade kollektivhuset. ”Här beredes en möjlighet för hysteriska eller exentriska kvinnor av halvklass att helt ägna sig åt det mekaniserade arbetet och slippa från kärlekslivets följder.” ”Olämpliga mödrar befrias från omsorgen om en icke önskvärd avkomma som hindrar dem i deras nöjesutövning.” Signaturen ser som en fördel att dessa barn får cellvana från början (anspelar på Markelius förslag om barnavdelning även för övernattnings) och anser dessutom att det är ett utmärkt förslag att ogifta mödrar infångas för att användas som slavinnor i det kollektiva huset. (Det fanns ett förslag att s k ”obemärkta”, dvs ogifta kvinnor, som väntade eller nyss fött barn skulle beredas arbete i det planerade kollektivhuset.)

”Outsider” får svar av signaturen ”Kvällsarbetande” under rubriken ”Acceptera”. Signaturen försvarar den gifta kvinnans rätt till yrkesarbete och hennes möjlighet att avlastas den dubbla arbetsbördan. Även bortaliggnings av barnen försvaras. Ansvarskännande mödrar vet att barnen är i bästa händer och kvällsarbetande mödrar behöver sin nattvila. Det är också bra att ogifta mödrar beredas arbete i kollektivhuset. Många platsannonser visar att ogifta mödrar tar vad arbete de kan få för obetydlig lön. ”Kvällsarbetande” slutar med uppmaningen ”Acceptera! Kvinnorna vinna ingenting med att försöka pressa tillbaka tiden.”⁶⁷

Det framgår inte om dessa två insändare är skrivna av en man och en kvinna. I vilket fall företräder signaturen ”Outsider” traditionen medan ”Kvällsarbetande” står för förändring. ”Outsiders” strategi är demonisering av de yrkesarbetande mödrarna och en antydning att barnen kommer att bli brottslingar (får cellvana från början). Här talas om det mekaniserade arbetet, som yrkeskvinnan utför på arbetsplatsen. Detta argument förekommer hos flera skribenter och syftar på det enformiga kontorsarbetet. ”Kvällsarbetande” använder samma argument som Sven Markelius och Alva Myrdal fört fram i artiklar och information, behovet att avlasta hushållsarbetet, möjlighet för barnen att övernatta i kollektiva barnkammaren och omhändertas av utbildad personal. Den slutliga uppmaningen att acceptera och att inte pressa tillbaka tiden för tanken till funktionalisternas skrift *acceptera*.

Det hårdaste slaget mot kollektivhuskvinnan utdelade signaturen Vagabond (Mollie Faustman) i DN.⁶⁸ Hon kallade sitt kåseri ”Ett hus på lerböter”. Efter en inledande scen från sitt eget lyckliga moderskap, där en liten figur i randig pyjamas kryper ner i hennes säng,

⁶⁵ Rönnbäck, 2004, s. 238

⁶⁶ DN 8/12 1932

⁶⁷ DN 10/12 1932

⁶⁸ DN 11/12 1932. Mollie Faustman var konstnär, journalist, medarbetare i DN och Idun

kommer hon att tänka på arkitekten Markelius och hans kollektiva barnkammare, där mödrarna ska överlämna barnen till kompetenta sköterskor även på natten och få njuta sin frihet och ostörda nattsömn. Den mamma som för sin egen bekvämlighets skull avstår från att följa sitt barn steg för steg begår en stor orättfärdighet. Det finns mödrar som har behov av det skisserade huset, men sätt då över portalen: ”De lata, självupptagna och likgiltiga mödrarnas paradis” och som slutkläm anser skribenten, att det är bättre för de ofödda barnen att få en returbiljett till himlen än att placeras i den kollektiva barnkammaren. Efter några dagar återkommer Vagabond med en uppföljning. Hon redogör för ett stort antal telefonsamtal, där hon anklagats för att vara gammalmodig och sentimental. En av dem som reagerat anklagar genomsnittsmannen, som låter sin hustru lämna bort barnen för att få nöje av en utvilad och mindre jäktad fru.⁶⁹

Mot Vagabonds angrepp kan ställas en artikel av kollektivhusförespråkaren Margit Palmaer i DN:s söndagsbilaga i februari 1933 med titeln ”Barnens kärlek och kvinnans verk”⁷⁰. Detta inlägg refereras utförligt, då det är ett av de få, som ger en djupare analys av kollektivhusidén inte bara ur yrkeskvinnans utan också ur barnens perspektiv. Margit Palmaer påtalar den konflikt som finns mellan barnens krav och arbetets krav, ett problem som de flesta kvinnor inte vill erkänna. Författaren försvarar de mödrar, som attackeras utifrån och inifrån. ”Utifrån angrips de av en hel samhällsopinion, av press och riksdagsmän och av otaliga traditionens väktare.” Inifrån angrips de av den egna familjen. Hon talar om hur hustrur står trofast och solidariskt vid männens sida och bidrar till deras framgång, medan de yrkesarbetande kvinnorna alltför ofta saknar denna solidaritet från sina närmaste. ”En ständig konflikt mellan hem och arbete är som ett öppet sår, varur livskraften sakta rinner bort.” Hon hyllar därefter kollektivhuset som en lösning på denna konflikt.

Margit Palmaer framhåller vidare att för första gången i historien presenteras nu en ”hemform, där moderns utomhusarbete accepteras som en nödvändig livs ingrediens, inte bara tolereras som ett övergående ont” och för första gången i vår historia har den yrkesarbetande modern fått en chans att lösa sitt speciella problem. Hemmet blir inte en arbetsplats utan en plats för vila och vederkvickelse, vilket redan skett för männen. Hon fortsätter profetiskt: ”Utgången av experimentet kommer utan tvivel att få betydelse för utvecklingen.” Hon tror inte som olycksprofeterna, att kollektivhuset kommer att ta död på moderskärleken, tvärtom kommer det att medföra moderskärlekens renässans. Hon tror att den yrkesarbetande modern har större förutsättningar än hemmamamman att utvecklas tillsammans med sina barn och skapa ett kamratförhållande till sina halv vuxna och vuxna barn. Frågan om vad som var bäst, hemmakvinna eller yrkeskvinna, överlämnar hon till nästa generation att avgöra.

Det är kanske orättvist att ställa Vagabonds raljanta kåseri mot Margit Palmaers genomarbetade artikel, men de belyser hur två kvinnor, båda journalister och mödrar reagerar inför samma problem, konflikten moderskap och yrkesarbete. Vagabonds argument är att barnen blir så illa behandlade i kollektivhuset att de hade ett bättre öde som ofödda. Mödrarna saknar helt känslor för sin avkomma. Hon har ingen förståelse för att det kan finnas en konflikt mellan yrkesarbete och moderskap. Vilka drivkrafter ligger bakom hennes hätska utfall? När det gäller barnens omhändertagande kämpar hon tydligen för traditionen genom att våldsamt demonisera kvinnan som vill lösa konflikten yrkesarbete-moderskap på ett nytt sätt.

Margit Palmaer gör en analys av den gifta kvinnans utsatta situation i känslomättade formuleringar. Hon talar om den ständiga konflikten ”som ett öppet sår, varur livskraften

⁶⁹ DN 14/12 1932

⁷⁰ DN 5/2 1933

sakta rinner bort.”. Hon vågar sig också på att jämföra hur mannen backas upp av sin omgivning medan yrkeskvinnan saknar familjens stöd. Ett intressant nytänkande är yrkesmammans förutsättningar att etablera ett kamratförhållande till sina halv vuxna och vuxna barn. I motsats till Vagabond tror hon inte att kollektivhusets lösning riskerar moderskärleken. Hon tror tvärtom att den öppnar nya möjligheter till ett nära förhållande mellan mor och barn. Hon anser liksom Alva och Gunnar Myrdal i *Kris i befolkningsfrågan* 1935 att kvinnorna vill ha både familj och yrkesarbete. Margit Palmaer sätter in kollektivhuset i sitt historiska sammanhang. Aldrig förr i historien har den yrkesarbetande modern fått en chans att lösa sitt speciella problem och dessutom möjlighet till vila och avkoppling i hemmet efter arbetsdagens slut, ”vilket redan skett för männen”. Margit Palmaers argument sammanfaller med paret Markelius-Myrdals, men hon går ett steg längre, då hon förutskickar moderns förbättrade förhållande till de uppväxande barnen. Hennes drivkrafter är att förändra samhällets syn på den gifta kvinnans yrkesarbete. Den yrkesarbetande kvinnan skall ha rätt till barn – men hon räds inte att beskriva det höga priset.⁷¹

De lata och dåliga mödrarna på slaskspalten

På tidningarnas lätta sidor, den sk slaskspalten, finns många exempel på drastiska formuleringar om dåliga mödrar och kollektiva barn. Kåsörerna tar ut svängarna för att roa läsarna. Som tidningarnas narrar har de frihet att behandla dagsaktuella frågor på ett överdrivet och karikerande sätt. Även om de kan vara svåra att ta på allvar, speglar kåserierna en opinion och talar ett tydligt tidens språk. Landsortstidningarnas kåsörer spinner på temat om den gifta kvinnans sunda uppgifter. Här ges några exempel på motståndarnas populära tema.

*Smålands Folkblad*⁷²

Det är sundast att kvinnan sköter sin man och sina barn och att mannen har arbete och lön, som räcker att försörja familjen. - - Yrkeskvinnan slipper laga mat, slipper städa, slipper bry sig om mannen ”om hon inte har någon utpräglad lust”. (Signaturen ”Kar af Fin”)

*Barometern*⁷³

”Den kvinna som inte hyser en instinktiv önskan att själv så mycket som möjligt se efter sitt barn, är inte värd att vara mor.” (Al Byl.)

*Gefle Posten*⁷⁴

har samma tema som Smålands Folkblad. Husmodern behöver inte städa, inte stoppa strumpor, inte diska, inte byta på ungarna. Hon kan gå ner till de andra sysslolösa fruarna och prata.

*Ulricehamns Tidning*⁷⁵

har tagit till sig Vagabonds formuleringar. Inrätta en särskild avdelning för barnen, där de omhändertages under fullt betryggande former för att ”den av yrkesarbete trötta modern skulle slippa besvär med dem.” Skriv över portalen: ”De lata, självupptagna och likgiltiga mödrarnas paradis”.

⁷¹ Margit Palmaer, förf av samtidsromaner med kvinnlig huvudperson.

⁷² Smålands Folkblad 8/12 1932

⁷³ Barometern 10/12 1932

⁷⁴ Gefle Posten 10/12 1932

⁷⁵ Ulricehamnstidningen 13/12 1932

Den nöjeslystna modern

*Smålands Folkblad*⁷⁶ talar i samma kåseri, som citerats ovan, om den nöjeslystna modern. Då yrkeskvinnan kommer hem på kvällen kan hon ”gå ut”, vilket betyder gå ut och roa sig. ”Det blir ett himmelrike utropa yrkeskvinnorna. Låt oss bygga sådana kollektivhus i massor.” och *Barometern*⁷⁷ skämtar om hur föräldrarna innan de går på bio kan göra en avstickare och se till sin unge i den kollektiva barnkammaren.

4.4 Barnen och mannens öde i kollektivet

Experterna uttalar sig

I debatten om barnen i kollektivhuset höjdes många varningar och kritiska uttalanden. Två tunga inlägg kom från experthåll, barnläkaren docent Gyllenswärd och Svenska Fröbelinstitutets stockholmsavdelning. Fröbelinstitutet bedrev barnträdgårdsverksamhet för förskolebarn och utbildade barnträdgårdslärarinnor.

Docent Gyllenswärds artikel var införd på DN:s första sida under rubriken ”Kollektivhus producerar anstaltsbarn”⁷⁸. Han börjar: ”I förslaget om det kollektiva huset fann tydligen arkitekten Markelius ett polemiskt köttben, och om det är som det påstås att de nya idealisterna älska storm och grundlig opposition, så bör Markelius vid det här laget vara mycket nöjd.”

Docenten (han blev senare professor) varnar inte bara för smittorisken då många barn församman, utan också för psykologiska konsekvenser. Den kollektiva fostran gör barnen till anstaltsbarn. De bör träffa andra barn två timmar om dagen och för övrigt vårdas av föräldrarna. Av fortsättningen framgår att han med föräldrarna menar modern. ”Mödrakärleken gör barnet sunt och friskt.” ”Den kollektiva fostran tar bort det största innehållet livet ger.” I samma artikel intervjuas ordföranden i Sveriges husmodersföreningars Riksförbund Eleonor Lilliehöök. Hon anser att kollektivhuset innebär en våldsam omläggning av det svenska hemlivet. Däremot prisar hon HSB:s satsning på lekstugor, där mödrarna kan lämna barnen för en kortare eller längre tid på dagen. Det är ”sunt och tilltalande”.⁷⁹

Det andra expertutlåtandet, som publicerades i Sv D, kom från Svenska Fröbelinstitutets stockholmsavdelning. Föreningen kände sig manad att utfärda rekommendationer för barnverksamheten i det planerade kollektivhuset. Rekommendationen var sammanfattad i fyra punkter. 1) internat olämpligt, barnen ska inte vara skilda från föräldrarna kväll och natt om det inte är absolut nödvändigt, 2) barnen ska inte vistas längre än nödvändigt på barnavdelningen, 3) vidmakthåll hemuppfostern och stärk bandet mellan föräldrar och barn 4) barnavdelningen ska endast användas av mödrar, som av olika skäl har arbete utanför hemmet, i undantagsfall av andra. Dessutom rekommenderas Frøbels pedagogiska principer.⁸⁰

⁷⁶ Smålands Folkblad 8/12 1932

⁷⁷ Barometern 10/12 1932

⁷⁸ DN 12/12 1932

⁷⁹ Docent Gyllenswärd fortsatte kampen mot Alva Myrdals idéer. I Brita Åkermans bok *Alva Myrdal från storbarnkammare till fredspris* (Stockholm, 1997) s. 70, berättar Alva Myrdal om en debatt 1935. (Dottern Sissela var född 1934) ”Mitt i debatten ställde sig professor Gyllenswärd upp och sade att Alva Myrdal har inte rätt att fortsätta denna debatt, för nu är klockan 10 och hon skall gå hem och amma. Det var så uppenbart att han helt enkelt ville skämma ut mej.”

⁸⁰ Sv D 28/2 1933

Alva Myrdal svarade direkt under rubriken ”Kollektivhuset som vikarierande hem”. Det är en temperamentsfull vidräkning med Fröbelinstitutets i hennes tycke insinuanta artikel. Hon uttalar sig för planeringsgruppens arbetsutskott, dit även Sven Markelius och Sigfrid Hansson hör. Hon gör klart, att de som vill bo i kollektivhuset avgör själva hur de vill sköta sitt hushåll och sin barnavård. ”Det är att förvrída våra avsikter och skaffa tillfälle till en lättköpt sentimental kritik, när det talas om att vi skulle vilja skilja föräldrar och barn. Hela kollektivhusidén är tvärtom ett ärligt och av ganska stort patos buret försök att ordna livet så, att föräldrar och barn bevaras åt varandra i en tid då det är så starka påfrestningar för familjen som i våra dagar.” Hon framhåller också att det inte är meningen att barnen skall vistas på barnavdelningen dygnet runt. Fröbelinstitutets krav att barnavdelningen endast skulle vara öppen för förvärvsarbetande mödrar avvisas. Här skall man inte undersöka om modern är moraliskt berättigad att gå ut eller ej. Många mödrar kan behöva en stund på dagen då de får leva sitt eget liv. ”Risken är om barnen alltid gå i första rummet att hustrun försummar samvaron med mannen.” ”Även de som anse att allt bör tagas från mödrarna, yrke, sociala och politiska intressen, böcker, friheten att gå ut i solen och känna hur den skiner, t o m den fritid som behövs för besök i en kyrka eller gå på bio måste dock tycka att det är en grym konsekvens att även mannen skall bli en bisak i deras liv.”⁸¹

Gyllenswårds och Fröbelinstitutets kritik speglar den misstro mot den kollektiva anläggningen, som kom fram i debatten. Genom Markelius tillspetsade uttalande om möjligheten till övernattning i barninternatet, kom intresset mycket att kretsa kring barnen. Även när det gällde barnen talades i termer om vad som var sunt och osunt på samma sätt som då det gällde kvinnorna.

Alva Myrdal hade i sin artikel i *Tiden*⁸² om kollektivhusförslaget hävdad, att en kollektiv barnuppfostran var socialt och psykologiskt önskvård för alla barn, oavsett om deras mödrar arbetar hemma eller borta. För henne hängde barnens fostran samman med att det moderna samhället krävde en ny människotyp, som var både självständig och socialt anpassad. Det var kopplat till hennes politiska engagemang och hennes önskan att förändra samhället i demokratisk riktning

Det Fröbelinstitutet kallade barnträdgård benämnde Alva Myrdal storbarnkammare, men båda innebar halvöppen barnavård och bedrev en form av gemensamhetsfostran. En grundläggande skillnad var den ideologiska bakgrunden. Barnträdgårdarnas verksamhet vilade på filantropiska idéer från 1800-talets slut. Även om barnträdgårdarna under 1920- och 30-talet varit öppna för utvecklingspedagogiska och aktivitetspedagogiska strömningar, levde de med ena foten kvar i 1800-talsidealismen. De tongivande i svenska Fröbelinstitutet var systrarna Ellen och Maria Moberg. De ansåg att barnträdgårdens uppgift var att förmedla borgerliga dygder som skötsamhet, renlighet och ordning. Genom barnen skulle sedan dessa ideal nå föräldrarna och arbetarhemmen. Det var viktigt att barnens moraliska fostran vilade på kristen grund.⁸³ Mot detta stod den nya tidens psykologiska och pedagogiska idéströmningar, som Alva Myrdal studerat i USA och Schweiz och som hon ville omsätta i praktisk handling i kollektivhusets storbarnkammare.⁸⁴

⁸¹ Sv D 1/3 1933

⁸² *Tiden* dec 1932

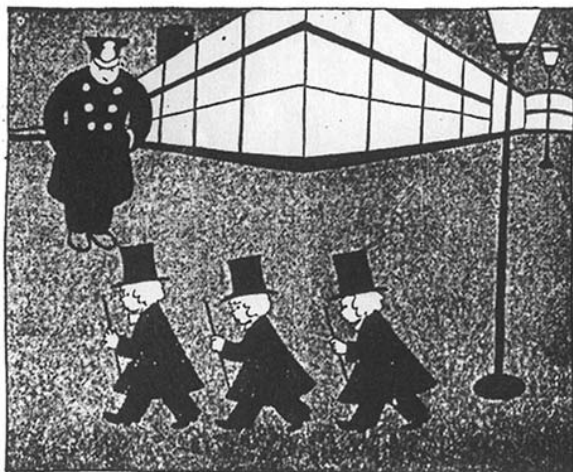
⁸³ Ann-Katrin Hatje, *Från treklang till triangeldrama* (Lund, 1999) s. 34, 96, 97

⁸⁴ *Morgonbris* 1935:1 s. 7

På "slaskspalten" tog kåsörerna tillfället i akt och skämtade om vad barnen kan göra på natten, då föräldrarna inte har uppsikt över dem.

Barnens natt.

Med tanke på arkitekten Markellus projekt till bostads-
kollektiv, byggt på principen
Släpp ut barnen om nätterna!

(Bild 5)⁸⁵ Signaturen Henrik skriver en vers med rubriken "Barnens natt", om hur barnen roar sig på Stockholms innekrogar och vankar hem på natten "till celler i barnens kasern". Den är illustrerad med en teckning på tre små figurer iförda frack, käpp och hög hatt.

Motståndarnas argument handlar genomgående om hur barnen försummas och vansköts i kollektivhuset, en tydlig strategi för att misstänkliggöra projektet. Barnläkaren varnar för både kroppsliga och själsliga skador som smittorisk och förlust av moderskärleken. Han hävdar att kollektivhuset skapar anstaltsbarn, men utan att belägga påståendet med någon vetenskaplig bevisning, ett ateoretiskt argument.

Familjevisioner och mannens öde i kollektivet

Som vi sett i reportaget från tidningen Socialdemokratens möte i Strindbergssalen förutspåddes mannen ett sorgligt öde i kollektivhuset: "vi vita män döda oss själva genom att acceptera det kollektiva huset". Tanken att mannen skulle göra motstånd mot förändringen eller anklagas för sin eftergivenhet finns inte i något debattinlägg.

"Ingen pappa i framtidsfamiljen" är rubriken på en insändare under signaturen "C" i Stockholms Tidningen. Skribenten hävdar att kollektivhusfostran berövar mannen platsen som far. Inflytandet över barnen kommer att bli kvinnligt i överväldigande grad. Dessutom detroniseras mannen, han blir inte längre familjens ekonomiska överhuvud. "Han är inte den mäktige, som tar hand om mamma och barnen, som försvinner på ett mystiskt, skräckinjagande arbete och kan komma hem dödstrött och med självklara krav på ödmjukhet och omvårdnad." Mannen blir inte den allsmäktiga försörjningskällan i framtidsfamiljen och signaturen slutar: "Det blir mamma och staten."⁸⁶

⁸⁵ DN 7/12 1932

⁸⁶ St Tidn 8/1 1933

I attackerna mot kollektivhuset finns många exempel på farhågor för familjeupplösning och slutet för den patriarkala familjen med mannen som överhuvud. Den nya visionen för familjens liv, som kollektivhusgruppen föreslår, placerar hustrun vid mannens sida som försörjare av familjen. Befriad från hushållsplikerna kan hon njuta vila och avkoppling tillsammans med mannen efter arbetsdagens slut. Två ideal stod mot varandra, den patriarkala familjen med mannen som försörjare och kamrataktenskapet med två försörjare.

Det är tydligt att mannen undgår att kritiseras för den radikala förändringen av familjelivet. Han beskrivs snarare som ett offer. Signaturen "C" beskriver profetiskt att mannen i framtiden kommer att ersättas av staten. Tanken att mannen skulle bjuda motstånd mot förändringen eller anklagas för sin eftergivenhet finns inte i något debattinlägg. Den enda ansatsen till kritik bjuder det telefonsamtal, som signaturen Vagabond fick ta emot efter sitt kåseri "Ett hus på lerfötter". Rösterna anklagade genomsnittsmannen, som tillät hustrun att lämna bort barnen för att vilja ha glädje av en utvilad fru.

Farhågan att mannen skulle förlora sin självklara rätt till patriarkal dominans över hustrun antyder signaturen "C" – med en yrkesarbetande hustru kan inte mannen förvänta sig "ödmjukhet och omvårdnad". Intrycket från debatten blir annars att mannens detronisering snarare omtalas i termer av familjens upplösning och minskat inflytande över barnen. Det är egentligen bara signaturen "C" som öppet uttrycker faran med mannens förlust av sin dominerande ställning i tvåförsörjarfamiljen. Det är förvånande att inte fler motståndare liksom signaturen "C" använt sig av familjeförsörjarstrategin. Skribenten "C" verkar förstå att mannen med en lönearbetande hustru löpte risk att förlora den makt, som gav honom kontroll över hemmet och kvinnans arbete.

F u n k i s

I samband med Stockholmsutställningen 1930 myntades uttrycket funkis. Det stod för den funktionalistiska, geometriska byggnadsstilen men kom också att förbindas med maskinkultur, rationalitet och den moderna livsstilen, vilket utnyttjades i debatten om det planerade kollektivhuset.

En kåsör i Laholmstidningen ondgör sig över kollektivhusets "fru Andersson" som inte känner igen sin egen unge bland de andra 98 barnen i den gemensamma barnkammaren då hon någon gång hälsar på. "Det är nämligen funkis i högsta grad." "Modernt dugde inte längre. Det skulle heta funkis." "Både maskiner och människor ska rationaliseras och kollektiviseras." "Det har man gjort i Sovjet." Han fortsätter att raljera och föreslår gemensamt barnafödande och ifrågasätter till slut om det är rationellt med olika mödrar.⁸⁷ En annan kåsör gisslar det kollektiva. Han förväntar sig kollektiva familjegräl, kollektiva barn, kollektiva äkta män och hurrar slutligen för den individualism som finns kvar.⁸⁸

Signaturen Ewco (Erik Vilhelm Olsson) i Svenska Dagbladet kopplar samman rationaliseringen av hushållsarbetet i kollektivhuset med de gifta kvinnornas yrkesarbete. "Kvinnorna behärskas av en enda önskan: att hänge sig åt tvånget att skriva på maskin" och fortsätter "dessa tiotusenden välklädda kvinnor som uttråkade och nervösa utför ett arbete på kontor som inte passar dem"... "medan högre kvalificerad arbetskraft är arbetslös". "Kan deras män inte försörja dem?"⁸⁹ Kåsören frågar sig varför kvinnorna varit så enfaldiga att de bytt ut

⁸⁷ Laholmstidningen 14/12 1932

⁸⁸ Smålands Folkblad 8/12 1932

⁸⁹ Sv D 10/12 1932

hushållsarbetet mot ett själlöst och enformigt kontorsarbete. Han påstår som flera kåsörer i den här debatten att det arbete, som kvinnor utför på kontoren är innehållslöst och mekaniskt.

Smålands Folkblad talar om ”en ultraflott maskin att bo i”. Här ekar Le Corbusiers uttryck som missförstods och karikerades. Le Corbusiers tanke var att byggnadens form och estetik inte var ett mål i sig utan framför allt skulle tjäna människan att utveckla sig i största möjliga frihet.” Denna djupt humanistiska syn är det som ligger under slagordet bostaden som maskin.⁹⁰ Den tolkningen stämmer väl överens med de svenska funktionalisternas grundläggande idéer och även med Sven Markelius tanke bakom kollektivhuset.

Funktionalismen och kollektivhuset hade också försvarare. Gustaf Näsström, skribent i Stockholms Tidningen och medlem i kollektivhusgruppen försvarar funktionalismen i en artikel under rubriken ”Miniatyrfamilj i storstaden”. Han hävdar att funktionalismen är en socialpolitisk aktion, som vill tillgodose samhällets behov av ”livsbefrämjande stads- och bostadstyper”. Kollektivhuset är en sådan lämplig bostadsform för ”en ny familjetyp till gagn för yrkesarbetet, barnavården och det heliga familjelivet”⁹¹.

Mycket av den kritik och fördömande som funktionalismen var utsatt för efter Stockholmsutställningen hade klingat av i början av 1930-talet, men de här exemplen visar att misstroendet för det som lades in i begreppet funkis dröjde kvar och att det i vilket fall fanns ett underhållningsvärde i att kritisera och raljera med det som kallades funkis. I skallet mot kollektivhuset och den gifta kvinnans yrkesarbete införlivades funkis som ett av hoten mot traditionen. Motståndarnas strategi var att utnyttja företeelser, som traditionens företrädare förband med det moderna och därför ansågs hotande, medan funktionalismens försvarare Gustaf Näsström tvärtom såg det som ett framsteg även för familjelivet.

4.5 Sovjetspöket och andra hot från omvärlden

”Världen oroas, det röda spöket svävar över jorden. Livet höljs i ett purpurfärgat ljus, som är olycksbådande för somliga, men ljuv musik för andra”⁹²

Några dagar efter informationsmötet i YK skrev Markelius en klarläggande artikel i Svenska Dagbladet för att undanröja missförstånd. Han redovisade sina idéer i 12 punkter, en av dem gällde missförståndet om koppling till Sovjet. ”Allt grundar sig på svenska förhållanden, det är inte en rysk import, även om vi kallar det kollektivhus, lika litet som det skulle vara en amerikansk import, om vi kallade det familjehotell”⁹³

Markelius farhågor var antagligen välgrundade. Det fanns tecken i tiden som kunde förbinda kollektivhuset med det som hände i Sovjet. I Svenska Dagbladet skrev kåsören Ewco att kollektiv är ett nytt modeord lanserat i Ryssland. Det omfattas med förtjusning ”i vissa kretsar också hos oss”.⁹⁴ Det är känt att det fanns ett intresse för den sovjetiska ideologin bland radikala intellektuella i början av 1930-talet. På resor i Sovjet studerade man konkreta åtgärder för kvinnofrigörelse och förändrade mönster för familjelivet.

⁹⁰ Björn Linn, Arkitekt Tidningen 1988:9 s. 76

⁹¹ St T 10/12 1932

⁹² Alexandra Kollontay, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen* (Lund, 1971) s.180.

⁹³ Sv D 13/12 1932

⁹⁴ Sv D 10/12 1932

Några exempel: I Morgonbris skrev Leif Björk, ekonom och kännare av Ryssland, om ”Nya livsformer i Sovjetryssland”⁹⁵. För att förverkliga den första femårsplanen (1928-33) krävdes kvinnornas arbetskraft. Det medförde krav på kollektiva matsalar och barnkrubbor. Som omtalats tidigare gjorde Sven Markelius första hustru Viola Wahlstedt reportageresor till Sovjet i början av 1930-talet. ”Ryssland just nu” var titeln på en artikelserie för tidningen Tidevarvet september 1933, där hon skriver om arbetslivet, bostadssituationen och kollektivhus. Hon beskriver den nya ryska kvinnan som ”fullt jämställd med mannen”, ”varken martyr eller hjältinna”. Margit Palmaer, författare och journalist, som gjorde en studieresa till Sovjet 1927, sammanfattar sina intryck i reportageboken *Sovjetiska scenerier*⁹⁶. Hon ger exempel på en intensiv industriell uppbyggnad och beskriver i positiva ordalag kvinnornas oberoende och likställighet med männen. Bokens sista kapitel har titeln ”På te hos kamrat Kollontay”.⁹⁷

Alexandra Kollontay i Stockholm

Alexandra Kollontay var väl känd för den svenska allmänheten vid tiden för kollektivhusdebatten. Hon hade kommit till Stockholm som ryskt sändebud 1930 och snabbt knutit kontakter med radikala svenska kvinnor i kretsen kring Tidevarvet. Läkaren Ada Nilsson, en av de tongivande i Fogelstadgruppen, var hennes nära vän, en annan var Andrea Andreen, medlem i kollektivhusgruppen och senare bosatt i kollektivhuset. Kollontays idéer om kvinnans frigörelse och om nya samlevnadsmönster i den socialistiska staten hade hon utvecklat i sin bok *Kvinnan i den ekonomiska samhällsutvecklingen*, som hade översatts till svenska redan 1926, året efter det den kommit ut i Sovjet. (Ny utgåva på svenska 1971 med förord av Margit Palmaer) Boken bygger på föreläsningar, som författaren höll för kvinnliga studenter vid Sverdlövsuniversitetet 1921. Hon framhåller att kvinnans deltagande i produktionen är en förutsättning för hennes frigörelse, men den måste kombineras med befrielse från hushållsarbetet genom inrättande av kollektiva matsalar och daghem. Det improduktiva och trista hushållsarbetet skulle bytas mot samhällsnyttig produktion.⁹⁸ ”Köket som har trålbundit kvinnan i ännu högre grad än moderskapet, upphör att vara nödvändigt villkor för familjens existens.” och det skulle vara samhällets uppgift att ge barnen fostran för livet i det nya Sovjetryssland.⁹⁹ Hon utvecklade idéer om familjens upplösning och en ny sexualmoral, som byggde på ömsesidig kärlek, inte på äktenskap eller registrering.

Det är just Alexandra Kollontays idéer, som kopplas samman med kollektivhuset i en recension i Dagens Nyheter 19/12 1932, där signaturen ”K.B.” skriver om den nyligen utgivna boken *7 kvinnor ur den ryska revolutionens historia*, författare Ellen Michelsen. En av de sju kvinnorna var Alexandra Kollontay. Recensenten beskriver hur hon får en kuslig påminnelse om hur de ideal ser ut, som Kollontay kämpade för. En väsentlig programpunkt är att kvinnan befrias från allt obetalt arbete för make och barn. Här knyter skribenten an till det diskuterade kollektivhuset och befarar ”en iskall, ohygglig värld, som ligger tätt utanför det nuvarande samhällets portar”. Hon utfärdar en skarp varning för det kollektiva huset. I en liknelse från

⁹⁵ Morgonbris dec 1933

⁹⁶ Tidevarvet sept 1933

⁹⁷ Margit Palmaer, *Sovjetiska scenerier*, (Stockholm, 1928)

⁹⁸ Alexandra Kollontay, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen* (Lund, 1971) s. 187.

⁹⁹ Kollontay 1971 s. 205.

den antika historien varnar hon kvinnorna för att taga emot danaeskänker och syftar då på kollektivhuset.¹⁰⁰

Gustaf Näsström har i artikeln ”Miniatyrfamiljen i storstaden” en passus med anknytning till Sovjet. Han skriver att kollektivhuset är ett samtalsämne när folk träffas och i det sammanhanget skulle ”en socialistisk röst” ha ansett att kollektivhuset bör motarbetas, ”emedan det föregriper den sociala revolutionen alltså samma argument som Sovjet utslungar mot funktionalismen” och Näsström fortsätter ”Men varför inte låta den unga arkitekturen gå på i ullstrumporna och på sitt område genomföra en revolution som klart och konsekvent står i de demokratiska idéernas tjänst?”¹⁰¹ Det antyder att den intellektuella elitens idéer om kollektivhus och funktionalism, inte uppskattades av den socialistiska hemmarösten och enligt sagesmannen inte heller i det socialistiska Sovjet .

För kollektivhusmotståndarna var det naturligtvis en verksam strategi att locka fram Sovjetspöket i avsikt att misstänkliggöra kollektivhusets anhängare genom att antyda samröre med bolsjevikerna i öst. För den svenska allmänhet som följde debatten var det antagligen inte känt att Kollontays djärva idéer möttes med misstro i hennes hemland. Den oro för familjens upplösning, som den svenska kollektivhusdebatten vittnar om, fanns också i Sovjet. Majoriteten av den sovjetiska partiledningen ansåg att människan hade behov av en familj och intresset för kollektivhusbyggande var svalt. Av många planer på kollektivhus i Sovjet fullföljdes som tidigare nämnts endast ett fåtal. I Sovjet liksom i Sverige hade kollektivhusidéerna förts fram av en grupp radikala intellektuella utan förankring i arbetarklassen.¹⁰²

Hotet mot den vite mannen

”Vi vita män döda oss själva genom att acceptera det kollektiva huset” är ett citat från diskussionen vid tidningen Socialdemokratens informationsmöte om kollektivhusförslaget. Uttrycket ”vi vita män” väcker frågor. Det är tydligt att den som använder formuleringen vill förstärka sitt motstånd mot moderniteten, men vilket samband fanns mellan den svenske mannens hudfärg och det hot, som antyds? Min djärva gissning rör ännu ett av den moderna tidens uttryck. Den amerikanska jazzen hade vunnit insteg i den svenska populärkulturen på 1920-talet. Jazzen upplevdes som skrämmande och sexuellt utmanande. Gästande afroamerikanska jazzartister beskrevs som vildar och sjuka djur. Då Louis Armstrong gästspelade i Stockholm 1933 beskrevs hans sång som ”gravhest gorillevrål från urskogen”. Tidigare hade musikerförbundet liknat jazzen vid ”en hemsk infektionssjukdom, som med stora steg närmar sig *våra friska kuster*”, (min kursivering) vilket för tanken till det svenska som friskt och sunt.¹⁰³

Det går naturligtvis inte att påstå att herr Stjärnström på Socialdemokratens möte tänkte i dessa banor, då han talade om ”vi vita män”, men jazzen var vid den här tiden ett av flera uttryck för den moderna tiden och sågs som ett hot för den som ville bevara traditionen. I vilket fall ingick det i en strategi att argumentera med formuleringen ”vi vita män döda oss själva genom att acceptera det kollektiva huset”. Att sammankoppla något hotfullt med det föreslagna kollektivhuset förstärkte det motstånd talaren ville ge uttryck för.

¹⁰⁰ Citat tillskrivet Vergilius: ”Vad detta än må vara, så är jag rädd för danaerna även då de komma med presenter”. Avser den trojanska hästen.

¹⁰¹ St T 10/12 1932

¹⁰² Dick Urban Vestbro, *Från enkökshus till bogemenskap* (Stockholm, 1982) s.72-73.

¹⁰³ Johan Fornäs, ”Moderna människor Folkhemmet och jazzen” (Stockholm, 2004) Artikel i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2005:2-3.

4.6 Klass och kön

Att döma av debatten om kollektivhuset lyckades inte Sven Markelius att få gehör hos männen i arbetarrörelsen, trots att socialdemokratiska regeringens finansminister ingick i kollektivhusgruppen. Hur skall man tolka den avvaktande hållningen? En enkel slutsats är att den kollektiva bostadsformen var för dyr för en arbetarfamilj, vilket också Ernst Wigforss i ett uttalande påpekat. Men det fanns andra och antagligen tyngre vägande skäl. Ronny Ambjörnsson har i sin bok *Den skötsamme arbetaren*¹⁰⁴ beskrivit vad som konstituerar den skötsamme arbetaren: nykterhet, sedlighet, folkbildning och försörjaransvar. I arbetarföreningen förbereddes männen för en plats i politiken och offentligheten. Kvinnorna förutsattes ha sina uppgifter i hemmet, den privata sfären. Männen i Strindbergssalen tilltalades inte av ett projekt som ville locka hustrurna ut i offentligheten och därmed ifrågasätta mannens givna plats i familjehierarkin. Man kan invända att många arbetarkvinnor redan lönearbetade. De kallades då ”yrkesarbetande husmödrar” och de ”hjälpte mannen med försörjningen” på grund av ekonomiskt nödtvång.¹⁰⁵ Karin Nordberg har skrivit om de skötsamma hustrurna i Ambjörnssons Holmsund. Hennes tes är att idén om familjefadern som ensam försörjare inte stämde med verkligheten. Hustrurna bidrog i regel på något sätt till försörjningen men det har osynliggjorts, då det hamnat utanför den officiella statistiken. Hon nämner som exempel hustrur som hjälpte herrskapsfruarna (Nordbergs språkbruk) i tvättstugan eller med servering.¹⁰⁶ Det gällde sannolikt också arbetarhustrurna i storstaden. I Stockholm fanns dessutom tillgång till industriarbete för kvinnor.

Som framgår av inläggen i diskussionen i Strindbergssalen rekommenderades ”egna hem” som ett lämpligt alternativ. I Ronny Ambjörnssons Holmsund var sågverksarbetarens önskan att skaffa ett eget hus.¹⁰⁷ Karin Nordberg har i en skrift för Institutionen för idéhistoria Umeå Universitet 1987 tillsammans med Ronny Ambjörnsson intervjuat holmsundsbor, som varit föreningsaktiva på 1920- och 30-talet. Förvärvandet av ”egna hem” fick en stor betydelse för bruksarbetarna. ”Att bli ägare var det definitiva steget ur förtrycket”.¹⁰⁸ För herrarna i Strindbergssalen kan det egna hemmet också ha känts som en länk till den lantliga trygghet som många tvingats lämna för att söka sin utkomst i den industrialiserade storstaden.

I debatten omkring kollektivhuset nämndes aldrig som ett alternativ förvärv av en bostadsrättslägenhet. HSB hade startat under 1920-talet och växte i betydelse från början av 30-talet. HSB är förkortning för Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförening. Idén byggde på sparande. Det skulle vara möjligt för den skötsamme arbetaren att spara till en modern, hygienisk bostad. Bostadskooperationen stod arbetarrörelsen nära och man kan sluta sig till att HSB:s ledare arkitekten Sven Wallander, hade arbetarregeringens öra i bostadsfrågan. Brita Åkerman säger i sina memoarer ”HSB:s Sven Wallander trodde aldrig på den idén (kollektivhus), dvs att bygga hus med fullständig kollektiv service, utan han menade med rätta att HSB försåg sina hus med det som var viktigast, nämligen barnavdelningar.”¹⁰⁹ För att förklara socialdemokraternas tysta motstånd kan det vara skäl att nämna

¹⁰⁴ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren* (Malmö, 1988.)

¹⁰⁵ Yvonne Hirdman, artikel i *Kvinnohistoria* (Okarshamn, 1992) s. 212.

¹⁰⁶ Karin Nordberg, Häften för kritiska studier 1990:2 s.10.

¹⁰⁷ Som en egendomlig ödet's nyck var arkitekten Sven Markelius konstruktören till de monteringsfärdiga småhus som levererades till Holmsund. Eva Rudberg, *Sven Markelius arkitekt* (Stockholm, 1989) s.106 ”Efter arbeten med flerfamiljshus och kollektivhus hade för Markelius markbostaden kommit att framstå som den mest lämpliga bostaden för familjer med flera barn, och därför ville han försöka utveckla just det prefabricerade småhuset”.

¹⁰⁸ Häften för kritiska studier, 1990:2 s.85.

¹⁰⁹ Brita Åkerman, *88 år på 1900-talet* (Stockholm, 1994) s. 50.

bostadskooperationen som en faktor att räkna med, även om den aldrig användes som ett inlägg i debatten. Där platsade också hemmafrun i det kommande folkhemmet.

Arbetarklassens män strävade efter en lön som gjorde det möjligt att försörja en familj. Om hustrun periodvis måste bidra med lönearbete förändrades inte hennes roll som husmor. Det var ändå mannen som hade det ekonomiska huvudansvaret. Jan Erik Hagberg refererar till Brita Åkermans utredning *Familjen som växte ur sitt hem*, när han beskriver männens vanligaste sysselsättning efter arbetsdagen. I den grupp familjer, som Åkerman undersökte, deltog 1/3 av männen med något lättare hushållsarbete, diskstorkning, passning av barn, ärenden. Samma svaga medverkan gällde de män, som var arbetslösa.¹¹⁰ Hösten 1932 sände tidningen Morgonbris en enkät till arbetarhemmen med frågan ”Skall männen hjälpa hustrun i hushållsarbetet?”. De män som svarat på frågan har med något undantag förklarat att ”för varje demokrat” borde det stå tydligt att det är mannens plikt att hjälpa hustrun, eller att frågan var onödig att ställa till en socialist. Tidningen har med stolthet och tillfredsställelse tagit emot svaren från män, som hör till ”de socialistiska arbetarnas elittrupp” ”avantgardet för lika mänskighet åt alla”. De vanligaste uppgifterna är inbärning av ved, mattpiskning, hämtning av mjölk etc. Ett positivt svar kombineras ofta med ”när jag har tid”, eller ”när det är av nöden”. Av svaren framgår att hälften av husmödrarna har lönearbete (sömmerskor, textilarbetare, mjölkerskor mm) och barnkullar på 11, 10, 9, 7 och 5 barn. Tidningen konstaterar att ”oaktat” de positiva svaren tror man inte att den positiva inställningen som den ”arbetarnas elittrupp” företräder ”brutit sig väg genom massan av svenska män”¹¹¹.

Brita Åkermans undersökning och svaren i Morgonbris enkät (även om den inte är systematiskt analyserad) styrker, att arbetsuppdelningen i hemmen var könsdelad med mannens arbete utanför hemmet och kvinnans i hemmet. Husmoderskontraktet gällde även när männen var hemma som arbetslösa och kvinnorna hade lönearbete utanför hemmet. I samband med kritiken mot Yvonne Hirdmans genuskontrakt påpekar Gro Hagemann/Klas Åmark att mannen sågs som huvudförsörjare och kvinnan hade ansvar för barn, hushåll och make, vare sig hon bidrog till familjens försörjning genom förvärvsarbete eller inte.¹¹² Att relationen bibehöll husmoderskontraktet, trots hustruns ekonomiska bidrag till försörjningen, upprätthöll mannens ställning som försörjare med makt och kontroll över familjen. Förmågan att försörja familjen konstituerade manligheten – även om den var tillfälligt satt ur spel. Då hjälpte hustrun mannen med försörjningen. Hon fyllde på det sättet likväl rollen som mannens tjänarinna.¹¹³

Den manliga arbetaren saknade incitament att engagera sig för ett kollektivt boende, som skulle avlasta hustrun hushållsarbetet och det jag kallar hustruskapet. Han hade ändå sin passning.

Arbetarkvinnan och kollektivhuset

Under arbetet med debatten om kollektivhuset har jag använt ordet *kvinnorna* som ett begrepp för hela gruppen kvinnor, trots att det varit uppenbart att villkoren för kollektivhuskvinnorna, de flesta med borgerlig bakgrund, och arbetarklassens kvinnor varit skilda på många sätt. Det gällde redan i första anslaget, behovet att befria yrkeskvinnan från hushållsarbetet. Med borgerlig bakgrund och erfarenhet av betald arbetskraft i köket sågs det naturligt att

¹¹⁰ Jan Erik Hagberg, ”Mannen som växte ur sitt hem” i *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället* red. Annika Baude, Cecilia Runnström (Stockholm, 1994) s. 82

¹¹¹ Morgonbris oktober 1932

¹¹² Gro Hagemann och Klas Åmark, Häften för kritiska studier 2000:2

¹¹³ Se också Frangeur 1998, s. 103.

problematiska den yrkesarbetande hustruns dubbla arbetsbörda, medan arbetarkvinnan, den ”yrkesarbetande husmodern” självklart tagit på sig hushållsarbetet på sin ”fritid.”

Med 1930-talet kom flera tongivande intellektuella kvinnor som skribenter och debattörer till Morgonbris, som Eva Wigforss och Alva Myrdal. Kaj Andersson som redaktör stimulerade till en djärv debatt om frågor, som låg i tiden. Bostadsfrågor och nya familjemönster diskuterades. I januari och februari 1933, då debatten om kollektivhusförslaget var som hetast, publicerades flera artiklar, som prisade kollektivhuset, en var undertecknad Eva Wigforss, en annan Maja Feldhof, båda var lärarinnor.¹¹⁴ Kaj Andersson och Eva och Ernst Wigforss tillhörde den s k kollektivhusgruppen.

I januari 1933 inledde tidningen en serie om bostadssocialism, som startade med artikeln ”Ett kvinnornas bostadsprogram”.¹¹⁵ Den börjar med att kritisera debattörerna i tidningen Socialdemokratens diskussionsafton om kollektivhusförslaget. Här följer ett utdrag av början på artikeln.

Det var också med spända förväntningar man gick att delta i debatten...Men den som väntat att få se en socialistisk, målmedveten, positiv publik blev hårt besviken. Särskilt de manliga talarna gjorde ett nedslående intryck av okunnighet och tanketrassel. De sex kvinnliga tillvann sig däremot allmän beundran. Här fanns både insikter i kvällens fråga och en bestämd uppfattning om nödvändigheten av att hemmen och därmed även bostäderna måste byggas efter helt nya linjer än de nu tillämpade. De voro alla sex gifta yrkeskvinnor och kände alltså väl till svårigheten att samtidigt vara husmödrar och mödrar i de nuvarande bostadsformerna. De käcka talarinnorna voro emellertid alla ur de intellektuellt arbetande kvinnornas led. Där på den av Social-Demokraten anordnade sammankomsten höjdes ingen röst från arbetarhemmens husmödrar, vilket man annars tänkt sig först få höra. Vad säger oss detta? Förslaget om kollektivhus har stötts och blötts inom flera kvinnliga yrkessammanslutningar inom medelklassen och här uppkallat en så gott som obruten kvinnofront med en nästan klart socialistisk inställning i bostadsfrågan. Men arbetarhemmens kvinnor stå tydligen likgiltiga för detta fundamentala problem

Detta utdrag signalerar en intressekonflikt mellan arbetarkvinnorna och de välutbildade kvinnor, som anslutit sig till kvinnoförbundet. Det väcker frågan om de kvinnor, som framträdde till försvar för kollektivhuset i Morgonbris, var representativa för det stora flertalet medlemmar i socialdemokratiska kvinnoförbundet. Var arbetarkvinnorna redo att utnyttja det kollektiva huset – även om ekonomin hade tillåtit?

I det kollektivhus, som slutligen stod färdigt 1935, fanns endast en arbetarkvinna med bland de tidiga hyresgästerna. Det var den fackligt aktiva tobaksarbeterskan Viran Wedberg-Larsson. Hon var ledamot i Tobaksarbetarförbundets styrelse och blev senare (1942) ledamot i Stockholms stadsfullmäktige. I en artikel i antologin *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället* skriver Brita Åkerman att hon besökt Elvira (hon kallar henne inte Viran) Wedberg-Larsson i kollektivhuset på John Ericssonsgatan. Vid det tillfället stod Elvira Larsson i den minimala kokvrån och stekte pannkakor till familjens middag. Hon utnyttjade inte den kollektiva restaurangen, inte heller tog hon upp maten till lägenheten via mathissen¹¹⁶.

I januari 2002 gjorde jag en intervju med Brita Åkerman. Hon berättade då om sitt besök hos Elvira Larsson och episoden med matlagningen i kokvrån. Då jag citerar artikeln i antologin

¹¹⁴ Morgonbris januari och februari 1933.

¹¹⁵ Morgonbris jan.1933

¹¹⁶ Brita Åkerman, ”Möte mellan kvinnor”, *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället* (1994) s. 107

och nämner middagen med pannkakor, rättar hon mig bestämt, det var plättar. (Det kanske har en viss betydelse?) På fråga om Elvira Larsson umgicks med sina grannar i kollektivhuset, svarade Brita Åkerman: "Hon var lite blyg för de intellektuella liksom", familjen umgicks inte med folket i huset, "när jag säger blyg betydde det klassklyftor" Hon har tidigare i intervjun talat om att hon var allmänt positiv till kollektivhuset men ville själv inte bo där och motiverar det med: "man var väl lite blyg för de radikala". "jag var ju själv ... jag kände inte arkitekter och ekonomer jag var ju litteraturhistoriker" ... "jag var ju en medelklassflicka för mej var det en ny miljö". Hon återvänder till Elvira Larsson: "Hon gjorde ett försök till klassöverskridande, tyckte det var intressant, tanken att bo i kollektivhus var främmande för arbetarfamiljen. Det låg utanför deras horisont. Det blev för familjer som hade svårigheter att få hembiträden." Familjen Wedberg-Larsson flyttade snart från kollektivhuset till en egen "småstuga" i en förort söder om Stockholm.¹¹⁷ Den inblick Brita Åkerman ger säger något om mötet mellan människor med olika kulturell bakgrund.

Fanns en arbetssamhetskultur hos arbetarkvinnorna

Likaväl som Ronny Ambjörnsson talar om en skötsamhetskultur hos arbetarna i Holmsund¹¹⁸ kan man fråga sig om det fanns en arbetssamhetskultur hos arbetarklassens kvinnor, antingen de var hemmafruar eller yrkesarbetande husmödrar. Den sysslösa hemmafrun var inget ideal i arbetarklassen "där gällde principen att alltid ha något för händer och vara kapabel att själv sköta uppgifterna i hemmet."¹¹⁹

¹¹⁷ Författaren gjorde en intervju med Brita Åkerman 8/1 2002 i hennes hem i Stocksund. Frågorna hade skickats i förväg. Första delen av intervjun togs upp på band. Hemtjänsten som kom för att städa avbröt intervjun. Vi fick fortsätta med ett samtal vid köksbordet. Anteckningarna från samtalet är utskrivna.

¹¹⁸ Frangeur s. 103, citerar Mats Lindqvist *Klasskamrater* s. 155

¹¹⁹ Ibid.

Föreställningar om arbetarklassen

Då kollektivhuset slutligen stod färdigt 1935 anordnades utställningen "Hem i kollektivhus", där några lägenheter möblerades av kända inredare. Skriftställaren Gustaf Näsström hade ställt samman små berättelser om fiktiva hyresgäster, fotograferade i de färdigställda lägenheterna. Utställningen presenterades i tidskriften Form¹²⁰. (Bild 6,7,8,9)¹²¹

Inredningarna och personernas poser avslöjar klasstillhörighet. Premiäraktрисen sitter bekvämt uppkrupen (med skorna på) i sin soffa från Svenskt Tenn, läsande en bok, i handen en cigarett.(Bild 6) Affärsbiträdet fröken Mabel Andersson har också krupit upp i soffan – men hon har tagit av sig skorna. (soffan fungerar också som säng) Hon broderar på en duk, "har något för händer". I berättelsen om henne framhålls att hon har ordningssinne och är pliktrogen.(Bild 7) Löjtnanten halvligger i sin soffa med en cigarett i handen. Om denna fiktiva person får man veta att han uppskattar en elegant och angenäm samvaro och värdesätter god mat, god dryck, roliga anekdoter och ett parti bridge.(Bild 8)

Måleriarbetaren sitter vid sitt skrivbord, lutad över sina fritidsstudier. Han begär varken komfort eller lyx. Försättningen är värd att citera: "Han duschar varje dag, morgonpigga och nyter, i ett diminutivt toaletterum, efter att ha stigit upp ur sin kyska bädd, vilken även tjänstgör som soffa." "Fritiden ägnar han åt violinspel och studier i samhällsvetenskap", en illustration av den skötsamme arbetaren.(Bild 9)

¹²⁰ Form 1935

¹²¹ Form 1935

4.7 Sammanfattning

Den övergripande strategin från motståndarna var att misstänkliggöra projektet och beskriva den gifta kollektivhuskvinnans moraliska förfall. Hon anklagades för att offra sin kvinnlighet och den därtill kopplade moderligheten genom att överlämna sina ”sunda” uppgifter i hemmet till avlönad personal. Ett annat sätt var att anklaga förespråkarna för att importera sovjetiska idéer, vilket av allmänheten uppfattades som ett hot. En annan nyhet, som användes för att misstänkliggöra projektet var den moderna byggnadsstilen, som i folkmun kallades funkis. Uttrycket stod också för överdriven tro på rationalitet och specialutbildade experter. Jag har slutligen ägnat analysen av arbetarrörelsens avvaktande hållning till kollektivhusprojektet stort utrymme. Boendekostnaderna i det planerade kollektivhuset var visserligen för höga för de flesta arbetarfamiljer, men frånsatt det ger debatten intrycket att boendeformen inte tilltalade arbetarrörelsen. I gruppen omkring Sven Markelius och Alva Myrdal, som stod nära det Socialdemokratiska partiet, ingick flera inflytelserika socialdemokrater, men de hörs inte i debatten. Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidning Morgonbris gav däremot ett oförbehållsamt stöd till projektet. De skribenter, som hyllade kollektivhuset där, var kvinnor med intellektuella yrken och det är en öppen fråga om flertalet medlemmar i kvinnoförbundet delade deras uppfattning. Det ideal, som konstituerade den skötsamme arbetaren, signalerar inte heller en önskan att acceptera kollektivhuset – även om de ekonomiska möjligheterna hade funnits. Arbetaren såg inte kollektivhuset ett tilltalande alternativ. Han hade andra alternativ.

Vilka var aktörerna? Förespråkarna och deras anhängare var skribenter och samhällsdebattörer, särskilt kvinnor som ingick i olika nätverk i kvinnorörelsen. De flesta tillhörde en radikal, intellektuell elit och var kända för allmänheten. Några enstaka som ”Fru Märta” och ”Kvällsarbetande” uppträder anonymt som insändarskribenter. Bland motståndarna finns några allmänt kända experter och kåsörer, men de flesta döljer sig bakom för oss okända signaturer.

Förespråkarnas drivkrafter var att i modernitetens anda verka för frigörelse - även för den gifta kvinnan. Hon skulle ha rätt till yrkesarbete även som maka och mor, men inte på bekostnad av familjens upplösning. För barnen krävdes en social fostran grundad på den nya beteendevetenskapen, som Alva Myrdal studerat i USA och Schweiz. Motståndarnas drivkraft var att stå upp mot moderniteten, att bevara traditionen, som tog sig uttryck i tidens allmänt vedertagna normer. Det gällde kvinnans ställning i familjen och i barnuppfostran. Det framkommer i flera sammanhang att normen, särskilt när det gäller kvinnorna, inte speglade verkligheten. Den klyfta som fanns mellan retorik och praktik berördes knappast i debatten. Det kommer jag att ta upp i den avslutande diskussionen.

5. ETT AKTÖRSPERSPEKTIV

Så här långt kommen i historien om kollektivhuset börjar det framstå som ett drama, där vi bevittnat den första akten. Huvudrollerna hade givetvis Sven Markelius och Alva Myrdal. Omkring dem flockades en inre krets av anhängare, som träffades för att diskutera idén om kollektivhus. Jag vill se kollektivhusgruppen som en illustration till hur personer med olika professioner möttes i intresset för en speciell idé, hur deras vägar korsats och vilka trådar som knöt dem samman.¹²² I det samhällsförändrande arbetet kan tiden, platsen och mötet med likasinnade få betydelse. Det är min motivering till att ägna stor del av detta kapitel till analys av de två huvudaktörerna och den ”inre kretsen” omkring dem och mindre utrymme för analys av motståndarna.

Till gruppen hörde flera kvinnor, som var aktiva i kvinnorörelsen. Där var läkaren och medlemmen i Svenska Kvinnors Vänsterförbund *Andrea Andreen*, *Eva Wigforss*, Socialdemokratiska kvinnoförbundet, lärare och skribent i *Morgonbris*, *Kaj Andersson*, redaktör för *Morgonbris*, *Karin Kock*, verksam i Open Door-rörelsen, docent i nationalekonomi, *Celie Brunius* journalist, aktiv i Yrkeskvinnors klubb. Bland männen i gruppen var tre kulturskribenter: *Gustaf Näsström* i *Stockholms Tidningen*, *Gotthard Johansson* i *Svenska Dagbladet* och *Josef Riwkin*, redaktör för kulturtidskriften *Spektrum*. De övriga var finansministern i den socialdemokratiska regeringen *Ernst Wigforss* gift med *Eva Wigforss*, *Sigfrid Hansson*, riksdagsman för socialdemokraterna och bror till statsministern *Per Albin Hansson*, *Gunnar Myrdal*, professor i nationalekonomi och byggmästaren *Olle Engkvist*. Namnen var publicerade i *Svenska Dagbladet*.¹²³

Som framgår av presentationen var det en grupp personer, som representerade en intellektuell elit, en del med stort inflytande i samhället. De hade sin hemvist i olika organisationer, men deltog inte i gruppen som representanter för det politiska parti eller den organisation, som de tillhörde. *Viola Wahlstedt*, Markelius första fru, ingår inte i den lista som publicerades i *Svenska Dagbladet*, men förvisso var hon aktivt pådrivande.

Huvudaktörerna *Alva Myrdal* och *Sven Markelius* får först en kort presentation.

5.1 Alva Myrdal

Alva Myrdal hade vistats utomlands 1929-31 tillsammans med sin man *Gunnar*, först i USA och därefter i Schweiz. Vid hemkomsten till Sverige 1931 hamnade de i svallvågorna efter *Stockholmsutställningen* och den pågående moderniseringsdebatten. *Brita Åkerman* talar i sin bok om *Alva Myrdal* om den livliga kulturella och sociala debatt, som uppstått i ett för landet nytt politiskt klimat. Hon syftar då på den socialdemokratiska regeringen, som tillträtt 1932. *Myrdals* hade anslutit sig till socialdemokratiska partiet vid hemkomsten till Sverige. För *Alva Myrdal* och hennes man var den svenska debattmiljön stimulerande. De kände sedan tidigare de radikala nationalekonomerna (*Brita Åkerman* nämner inte deras namn), nu lärde de också känna arkitekter i den funktionalistiska gruppen. *Alva Myrdal* fann en samtalspartner i *Sven Markelius*.¹²⁴

¹²² Jan Olof Nilsson, *Alva Myrdal en virvel i den moderna strömmen* (Stockholm, 1994) s.317.

¹²³ Svenska Dagbladet 13/12 1932

¹²⁴ *Brita Åkerman, Alva Myrdal Från storbarnkammare till fredspris* (Stockholm, 1997) s.30 -32.

Alva Myrdals kontakt med kvinnorörelsen

Alva Myrdals artikel i tidskriften *Tiden* i december 1932¹²⁵ blev en start för hennes samarbete med kvinnorörelsen. Hon inbjöds att skriva i den radikala tidningen *Tidevarvet*, knuten till Svenska kvinnors vänsterförbund och i det mer borgerliga Fredrika Bremerförbundets *Hertha*.¹²⁶ Även Husmodersförbundet ville ha hennes medverkan i sitt medlemsblad. Från Yrkeskvinnors klubb bad Celie Brunius henne skriva i Föreningens klubbnytt februari 1933.¹²⁷

Viktigast för Alva Myrdals egen utveckling var att hon välkomnades att medarbeta i Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidning *Morgonbris*.¹²⁸ Redaktören Kaj Andersson hade en speciell förmåga att fånga upp nya tankegångar och intresset för bostadssociala frågor var väl förankrat i *Morgonbris*. Tidningen hade prisat funktionalisternas rationella bostäder på Stockholmsutställningen och i samma anda kom *Morgonbris* att stödja kollektivhusprojektet genom uppmärksamhet i sina spalter.

Den samhälliga kvinnan

I Margareta Lindholms avhandling *Talet om det kvinnliga* presenteras 1930-talets huvudtankar om kvinnan och samhällsutvecklingen med särskilt fokus på Alva Myrdal och Elin Wägner, centrala gestalter i den tidens svenska kvinnorörelse. De representerade två motsatta uppfattningar om relationen kvinnan och samhället, där Wägner står för *det kvinnliga samhället*. Det betydde att kvinnorna måste förhålla sig självständiga i det av männen uppbyggda samhället och kvinnor emellan solidariskt samarbeta för att få inflytande. Myrdal stod enligt Lindholms begrepp för *den samhällliga kvinnan*. Hon valde att verka för förändringar tillsammans med männen men bidra med sina kvinnliga erfarenheter.¹²⁹

Det finns en viss dramatik i Alva Myrdals entré i Sveriges kvinnorörelse. Hon skriver en gränsöverskridande artikel¹³⁰ med titeln ”Kollektiv bostadsform”, som handlar om en ny familj, om en ny kvinna, om en ny barnuppfostran och en stor del av kvinnorörelsen sluter upp bakom hennes djärva idéer. Hon blir en medelpunkt och en inkarnation av hur 1930-talets kvinnorörelse knyter nätverk över organisationsgränserna.

5.2 Sven Markelius

Sven Markelius arkitektbana kan stå som en illustration till den svenska arkitekturhistorien under en stor del av 1900-talet. Han började rita hus i nationalromantisk stil, utvecklades till nyklassicist och blev efter en studieresa i Europa, där han mött den modernistiska arkitekturen, en hängiven funktionalist. 1932, samma år som kollektivhusprojektet lanserades, fullbordades Helsingborgs konserthus, som han ritat. Det var den första monumentala byggnaden i funktionalistisk stil. Den mottogs med stor entusiasm och är idag byggnadsminnesförklarad.¹³¹

I sin biografi om Sven Markelius har Eva Rudberg skrivit om hur åren omkring 1930 sjöd av radikal verksamhet i grupper och sammanslutningar. Markelius breddade sina kontakter långt

¹²⁵ *Tiden* dec 1932. Artikeln ”Kollektiv bostadsform” är refererad i uppsatsens kapitel 3.

¹²⁶ *Ibid* . s.35.

¹²⁷ Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna?* (Lund, 1998) s.236-237.

¹²⁸ Åkerman 1997, s.35.

¹²⁹ Margareta Lindholm, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet.* (Göteborg, 1990) s.236-245.

¹³⁰ *Tiden* dec 1932

¹³¹ Eva Rudberg, *Sven Markelius, arkitekt.* (Stockholm, 1989) s.32 - 43

utanför arkitekturkretsar. Vännerna Alva och Gunnar Myrdal delade hans engagemang för bostadsfrågan och kollektivhuset.¹³²

A t t v a r a r a d i k a l

I litteraturen poängteras att Markelius var radikal. Som arkitekt innebar det att han liksom de andra funktionalisterna ville skapa en arkitektur anpassad för sin egen tid. Viljan att förbättra bostadsstandarden för de trångbodda ansågs radikalt - men lovvärt. När Markelius gick ett steg längre och föreslog en bostadsform för den dubbelarbetande gifta kvinnan blev han ifrågasatt. Sven Markelius fick stå ut med att bli attackerad i debatten och mötte i fortsättningen svårigheter att förverkliga iscensättningen av kollektivhuset.

5.3 Gruppen

För makarna Myrdal ingick det i livsföringen att samla en radikal elit omkring sig. Jan Olof Nilsson beskriver i sin bok om Alva Myrdal, hur redan före USA-resan Myrdalska hemmet var en träffpunkt för unga intellektuella med sociala ambitioner. ”Intelligentian skulle sålunda utgöra en ny elit, vilken skulle dra upp riktlinjerna för den nya sköna världen. Men inte som enskilda tänkare utan som grupp.”¹³³ I en intervju i tidningen *Arbetet* 24/4 1933 svarar Alva Myrdal på frågan hur kollektivhusplanerna började: ”Jo, vi var några socialt intresserade, som...” och hon förklarar hur de kom överens om att de ville tillfredsställa ett länge känt behov av ändamålsenliga hemlivsformer osv.¹³⁴ De ”socialt intresserade” måste varit det jag kallar kollektivhusgruppen.

M e d h e m v i s t i k v i n n o r ö r e l s e n

Gemensamt för de kvinnoorganisationer, som gruppmedlemmarna representerade, var målet att höja kvinnornas värde som medborgare och att gifta kvinnor skulle ha rätt att yrkesarbeta. Var man valde att lägga tyngdpunkten kunde däremot variera.

I Socialdemokratiska kvinnoförbundet skulle både de hemarbetande husmödrarnas intressen och de yrkesarbetandes tillgodoses. Genom Stockholmsutställningen 1930 kunde båda förenas i beundran inför funktionalisternas rationella bostäder, som båda grupperna hade glädje av. Bostadsfrågan hade aktualiserats och när Morgonbris redaktör fångade upp Alva Myrdals artikel i *Tiden*, var marken beredd för kollektivhuset. *Eva Wigforss* skrev en entusiastisk artikel ”Ett förenklat liv”, där hon motiverar varför det behövs en ny typ av bostäder. Kollektivhuset passar yrkeskvinnan och det gynnar barnen, som i den kollektiva barnavdelningen tidigt får lära anpassning och solidaritet. För arbetarfamiljen kan hon tänka sig någon typ av subvention. Hon slår slutligen ett slag för kamrättskapet, ”ett på hustruns ekonomiska självständighet grundat kamrättskap blir ett lyckligt äktenskap.”¹³⁵

Det är omvittnat att *Kaj Andersson* som nytillträd redaktör 1932 fick stor betydelse för modernisering av tidningen *Morgonbris*. Hon vitaliserade intresset för bostadsfrågor och säger i en intervju: ”Morgonbris blev på sätt och vis en utlöpare till Stockholmsutställningen

¹³² Rudberg, s 75

¹³³ Nilsson, s. 136. Förf. jämför med en internationellt känd kulturskapande grupp, Bloomsbury-gruppen, i samtidens England. Medlemmarna tillhörde det radikala avantgardet inom litteratur och konst. De idag mest kända var författaren Virginia Wolf och den berömde nationalekonomen Maynard Keynes. Ernst Wigforss var som finansminister påverkad av Keynes teorier om full sysselsättning.

¹³⁴ Claes Caldenby, Åsa Waldén, *Kollektivhus* (Stockholm, 1979) s. 176 refererar till Tidningen *Arbetet*.

¹³⁵ *Morgonbris*, januari 1933

1930. Vi fortsatte den diskussion som kommit igång.”¹³⁶ Det visade sig också i en positiv inställning till kollektivhuset. Som tidningens redaktör skrev hon inte signerade artiklar men hennes engagemang får spåras i de artiklar hon släppte fram. Det kan ses djärvt att i julnumret 1933 publicera Alva Myrdals artikel ”Familjen göres om”, där författaren för fram sin syn på den nya tidens familj. Kaj Anderssons klara stöd för kollektivhuset påverkade sannolikt tidningens linje. Dick Urban Vestbro, kollektivhusforskare, vittnar om att det i Morgonbris ”fördes en intensiv debatt, bl a mot familjekonservativa män inom arbetarrörelsen”.¹³⁷

Yrkeskvinnors klubb i Stockholm hade bildats 1931 med *Celie Brunius* som ordförande. YK fick betydelse för lanseringen av det nya yrkeskvinnoidealet, som de kunde hämta från *acceptera* och de funktionalistiska arkitekterna.¹³⁸ Föreningen intresserade sig speciellt för problemet äktenskap och arbete och tog omedelbart upp idén om kollektivhus som lösning på yrkeskvinnornas problem. Efter Sven Markelius föredrag om kollektivhuset på klubbaftonen den 5 december 1932, gjorde styrelsen en skrivelse till Fastighetsnämnden, där de framhöll det angelägna att underlätta genomförandet.¹³⁹ För Celie Brunius var idén om kollektivhus inte ny. Redan 1919, då hon var medarbetare i Svenska Dagbladet, drev hon ett förslag om familjehotell, men det kom aldrig till praktiskt utförande. Avsikten var att lösa medelklassens tjänarfråga.¹⁴⁰ Celie Brunius dröm om ett kollektivhus förverkligades senare i YK-huset i Stockholm. Det byggdes för yrkeskvinnor med familjer 1939.¹⁴¹

Karin Kock och *Andrea Andreen* var två akademiskt utbildade kvinnor, verksamma i olika delar av kvinnorörelsen. Karin Kock¹⁴² var docent och liksom Gunnar Myrdal var hon nationalekonom. Hon var engagerad i Open Door-rörelsen, en internationell organisation med uppgift att bevaka kvinnornas arbetsförhållanden. En svensk sektion hade bildats 1931 och bland de första medlemmarna var Karin Kock. Organisationens intresse var inriktat på lika behandling av kvinnor och män på arbetsmarknaden och speciellt emot förbud för gifta kvinnor att yrkesarbeta. Däremot sträckte sig inte intresset till hemmet och familjen.¹⁴³ Karin Kock var en flitig skribent i kvinnorörelsens tidningar. Hon skrev faktabaserade artiklar om arbetsmarknaden och visade att männens arbetslöshet inte påverkades av gifta kvinnors lönearbete. Män och kvinnor konkurrerade inte om samma arbeten. Giftna kvinnor konkurrerade med ogiftna kvinnor.¹⁴⁴ Denna fråga var aktuell i samband riksdagsdebatten om gifta kvinnors ifrågasatta rätt till arbete. Den dök också upp i motståndarnas argument i kollektivhusdebatten. Karin Kock utsågs till sakkunnig i den 1935 tillsatta Kvinnoarbetskommittén.¹⁴⁵

Andrea Andreen, läkare och debattör, var medlem i Svenska kvinnors vänsterförbund. Hon utsågs hon som ordförande i en kommitté underställd Kvinnoarbetskommittén, där frågor om kvinnor och barnsörd behandlades.¹⁴⁶ Andrea Andreen bodde i kollektivhuset 1935 – 1938.

¹³⁶ Brita Åkerman, ”Journalisten som såg mot en ny tid” i *Vi kan vi behövs*, red. Brita Åkerman, Kajsa Pehrsson (Stockholm, 1983) s. 67-69.

¹³⁷ Dick Urban Vestbro, *Kollektivhus i Sverige Rapport 4-1979*, KTH, Stockholm, s. 6

¹³⁸ Frangeur, s. 244.

¹³⁹ Margareta Lindholm, *Elin Wägner och Alva Myrdal. En dialog om kvinnorna och samhället*. (Stockholm, 1992) s.82-83.

¹⁴⁰ Caldenby, s.156.

¹⁴¹ Vestbro, s. 24.

¹⁴² Karin Kock var först liberal, därefter socialdemokrat. 1947 utsågs hon till konsultativt statsråd i en socialdemokratisk regering, det första kvinnliga statsrådet.

¹⁴³ Frangeur, s. 205.

¹⁴⁴ Ibid. 207.

¹⁴⁵ Ibid. 249.

¹⁴⁶ Ibid. s. 264.

En person som deltog mycket aktivt i debatten var *Margit Palmaer*. Hennes artikel ”Barnens kärlek och kvinnans verk” i Dagens Nyheter omnämns i kapitel 4. Hon ingick inte i gruppen, men deltog i det pådrivande arbetet från sin bostadsort Örebro.

M ä n n e n i g r u p p e n

Kvinnorna i gruppen var alla anslutna till någon gren av kvinnorörelsen. Männerna fanns på andra arenor, där de i sin profession kunde verka för sina idéer. Två av dem var aktiva politiker i socialdemokratiska partiet. *Ernst Wigforss* var naturligtvis den mest prominente och man kan fråga sig hur landets finansminister kommit att ingå i gruppen. Det finns förklaringar och jag ska i telegramstil nämna några: tidigt väckt intresse för bostadsfrågor, vänskap med makarna Myrdal sedan 1930, då Gunnar Myrdals bok *Vetenskap och politik i nationalekonomin* blev en vändpunkt för läsaren Wigforss,¹⁴⁷ öppen för experiment, då ett nytt samhälle håller på att skapas,¹⁴⁸ Han hade en positiv inställning till gifta kvinnors rätt till yrkesarbete, dokumenterat vid flera tillfällen i riksdagsdebatten, redovisat i Renée Frangeurs avhandling. I Morgonbris finns omvitnat att lektorsparet Ernst och Eva Wigforss bidrog till att höja medvetenheten om den ekonomiska betydelsen av kvinnors yrkesarbete och lika lön och att Eva Wigforss påverkade sin man med sina entusiastiska argument¹⁴⁹. Den andra socialdemokraten, *Sigfrid Hansson*, var journalist, tidigare redaktör för LO-tidningen, ledamot av första kammaren. *Olle Engkvist*, storbyggmästare i Stockholm var vän och medarbetare till Sven Markelius.¹⁵⁰

Två av kulturskribenterna, *Gotthard Johansson* och *Gustaf Näsström*, var hängivna anhängare till funktionalismen och skrev böcker i ämnet. Den tredje, *Josef Riwkin*, representerade den kulturella sidan av modernismen. Han hade startat och drev kulturtidskriften *Spektrum* tillsammans med två clartéister¹⁵¹, varav den ena var Karin Boye. Tidningen var ett forum för avantgardet inom bl a litteratur och musik. En av medarbetarna var Gunnar Ekelöf. Sven Markelius engagerades för ett specialnummer om arkitektur och samhälle 1932.¹⁵²

Det är troligt, att *Gunnar Myrdal* delade de visioner, som låg bakom kollektivhusfrågan, som hustru Alva var besjälad av. Flera av idéerna i kollektivhusprojektet dokumenterades i deras gemensamma bok *Kris i befolkningsfrågan* 1934¹⁵³. Liksom hustrun var han aldrig intresserad av att flytta in i kollektivhuset. Kollektivhusprojektet hade varit ett teoretiskt intresse.

G r u p p m e d l e m m a r n a s i n s a t s e r f ö r p r o j e k t e t

Bland medlemmarna i gruppen var det egentligen bara Eva Wigforss och Gustaf Näsström, som skrev artiklar till stöd för kollektivhuset, Eva Wigforss i Morgonbris och Gustaf Näsström i StockholmsTidningen, där han var konstanmälare. Eva Wigforss artikel ”Ett förenklat liv”¹⁵⁴ är refererad på sidan 41 i detta kapitel, Gustaf Näsströms artikel ”Miniaturfamiljen i storstaden” refereras i kapitel 4, sidan 30. Karin Kocks artiklar och föredrag om att kvinnor och män inte var konkurrenter om samma arbeten, kunde användas för att bemöta motståndare, då de anklagade kollektivhusanhängarna för att bidra till ökad arbetslöshet bland männen genom att underlätta för gifta kvinnor att gå ut i lönearbete. Hon

¹⁴⁷ Nilsson, s. 303.

¹⁴⁸ Ibid. s. 304.

¹⁴⁹ Frangeur, s. 233.

¹⁵⁰ Rudberg, s.57.

¹⁵¹ Clarté var en socialistisk studentorganisation.

¹⁵² Ibid. s.76

¹⁵³ Alva och Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan* (Stockholm, 1934) s. 289-325

¹⁵⁴ Morgonbris, januari 1933.

gav på det sättet indirekt stöd till kollektivhusprojektet. Kaj Andersson som redaktör för Morgonbris hade betydelse för tidningens hållning. Själv uppvuxen i en arbetarfamilj hade hon som journalist ett socialt patos. Men det som i detta sammanhang hade betydelse var hennes förmåga att fånga upp det nya i tiden. I det ingick att driva kollektivhuset som ett socialt experiment.

Öppet och dolt motstånd

Det är svårt att ringa in motståndarna, då de med några undantag inte representerade någon rörelse eller grupp eller ens uppträdde i debatten med eget namn. Det var anonyma insändarskribenter och kåsörer, där personen bakom signaturen idag inte är känd. Det kunde vara journalister, som i ett reportage visar en negativ attityd eller kåsörer, som bakom signatur raljerade med baktanken att roa läsarna. I två fall framträder experter på sitt område, den ena fallet en barnläkare (docent), i det andra fallet representanter för en väl etablerad förskoleverksamhet.

Det finns inga belägg för att de socialdemokratiska politikerna Wigforss och Hansson skulle gjort försök att förankra projektet i regeringen. Det är möjligt att de såg kollektivhuset som ett medelklassprojekt, för dyrt för arbetarfamiljen, vilket både Alva Myrdal och Sven Markelius med beklagande konstaterat. Bland tongivande socialdemokrater ansågs den skötsamma arbetarfamiljen ha bättre möjlighet att få en modern bostad med vissa gemensamma utrymmen såsom tvättstuga och lekstuga för barnen, i det folkrörelsestyrda HSB¹⁵⁵. Wigforss nämner inget om sin inblandning i kollektivhusprojektet i sina memoarer.

5.4 Drivkrafter och tribuner

Drivkraften för paret Markelius/Myrdal var viljan att förändra samhället. För Sven Markelius del var kollektivhuset en utveckling av det funktionalistiska projektet. Artiklar och andra inlägg i debatten visar, att han också hade en stark känsla för den gifta kvinnans rätt till yrkesarbete.¹⁵⁶ Några rader i biografien om Sven Markelius antyder att han och Viola Wahlstedt, den första hustrun, haft ett personligt intresse av denna kollektiva lösning på bostadsfrågan. ”För Sven Markelius och Viola Wahlstedt, två utpräglade yrkesmänniskor med begränsad ekonomi, bör problemet i högsta grad varit aktuellt, och Viola deltog också i debatten och drev på frågan.”¹⁵⁷

För Alva Myrdal fanns en vision om förändring av den traditionella familjen med nya roller för kvinnan, mannen och barnen. Under utlandsvistelsen 1929-30 hade hon kommit i kontakt med de nya beteendevetenskapliga ämnena vid amerikanska universitet. Hon hade studerat socialpsykologi och teorier om familjestrukturens förändring i det moderna samhället och också fått insikter i den nya barnpsykologin. Hennes intresse för barnen gällde främst att utarbeta metoder för att grundlägga en ny karaktär, anpassad till ett nytt modernt samhälle.¹⁵⁸

I Alva Myrdals vision handlade det också om frigörelse för kvinnan. Intresset för kvinnofrågor hade väckts vid kontakt med en sammanslutning för universitetsutbildade kvinnor under vistelsen i USA. Det hade övertygat henne om att kollektiv barn tillsyn var en

¹⁵⁵ Presentation av HSB i föregående kapitel.

¹⁵⁶ Trots den manliga dominansen hade funktionalismen inflytande på kvinnobilden, se kapitel 2.

¹⁵⁷ Rudberg, s. 78

¹⁵⁸ Nilsson, s. 224.

förutsättning för kvinnans frigörelse.¹⁵⁹ I hennes vision om det nya livet var den sammanhållna familjen en nyckelfråga. Det förutsatte att kvinnan-barnen-familjen som en helhet anpassades till den nya tiden. Det var i kollektivhuset, som hon hade chansen att pröva den modell, som hon trodde skulle gynna både kvinnan, barnen och familjen. Det var en stark drivkraft.

Jag började kapitlet med att motivera mitt val att analysera kollektivhusgruppen ur ett aktörsperspektiv och slutar med att se gruppens arbete mot bakgrund av den modernitet, som den var uttryck för. Sammanfattning i fyra punkter.

Platsen

Liksom moderniteten var ett storstadsfenomen, var platsen för denna grupp storstaden, dit eliten söker sig och där det finns utrymme att framföra även obekväma idéer.

Idéer utifrån

Moderniteten präglades av internationell påverkan. I gruppen förde funktionalisterna med sig idéer från resor i Europa, där arkitekturen började kasta av sig traditionens bråte och kopplade arkitekturen till social förändring. Från USA hämtades andra lärdomar anpassade till den nya människan.

Kvinnofrågan

Det märkliga med kollektivhusgruppen var att kvinnor och män tillsammans i modernitetens anda kunde samlas omkring en idé, som gällde en kvinnofråga. Även om kollektivhuset var ett funktionalistiskt projekt, var det ytterst en kvinnofråga. Ännu 1930 hade Stockholmsutställningen varit de manliga arkitekternas arena liksom den modernitet, som hämtats från Europa. En förklaring till gruppens djärva förslag kan vara konstellationen Sven Markelius, funktionalistisk ideolog öppen för gifta kvinnans frigörelse och Alva Myrdal, ”den samhälleliga kvinnan”, som var beredd att forma det nya samhället tillsammans med männen men med bidrag av sina kvinnliga erfarenheter. De stöddes av starka kvinnor från kvinnorörelsen och progressiva män med positioner i samhället.

Tribuner

Anhängarnas strategi var att utnyttja kontakter över organisationsgränserna i politiska och kulturradikala kretsar. De kunde sprida sitt budskap via många kanaler. Sven Markelius hade gott gehör hos pressen. När han skrev eller intervjuades var det en nyhet på tidningens första sida. Speciella kontakter hade han med Stockholms Tidningen, där Gustaf Näsström var kulturskribent, och Spektrum, där han själv medverkade. Anhängarna i kvinnorörelsen utnyttjade sina tidningar och medlemsblad.

¹⁵⁹ Ibid. s. 239.

6. SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Ett hus, ännu inte byggt, blev sinnebild för den modernitet, som skulle förändra och förbättra samhället. De motståndare, som gjorde sin röst hörd i debatten skrämdes av visionen om den nya familjen. I den familjen skulle mannens position som försörjare och överhuvud hotas. Lägg därtill barnens omhändertagande av expertutbildad personal och det fanns risk för familjens upplösning och hemlivets förfall, vilket till och med hotade nationen, då familjen ansågs vara nationens viktigaste cell.

Det är svårt att ringa in motståndarna, då de med något undantag inte representerade någon rörelse eller grupp, eller ens uppträdde i debatten med eget namn. De var anonyma insändarskribenter och kåsörer, där personen bakom signaturen idag inte är känd. Det kunde vara journalister, som i ett reportage visar en negativ attityd. Endast i två exempel uppträder motståndare, som är experter på sitt område, i det ena fallet en företrädare för medicinsk expertis, en barnläkare, i det andra fallet representanter för en väl etablerad förskoleverksamhet. Motståndarnas drivkraft var att slå vakt om det traditionella mönstret för familjen och barnens fostran. Sven Markelius förslag att barnen skulle kunna övernatta i barnavdelningen, om föräldrarna så ville, väckte indignation och gjorde att barnen i kollektivhuset fick stor uppmärksamhet från motståndarna. Den övergripande strategin från motståndarna var att misstänkliggöra projektet. Det var kvinnan/hustrun/modern som blev måltavla för kritiken. Ett omtyckt tema var att beskriva kollektivhuskvinnans moraliska förfall. Hon anklagades för att offra sin kvinnlighet och till den kopplade moderligheten och omsorgen om mannen. En annan strategi var att anklaga förespråkarna för att importera sovjetiska idéer, vilket allmänheten uppfattade som ett hot. Det tysta motståndet som fanns i arbetarrörelsen, har berörts i kapitel 5.

Förespråkarna och deras anhängare var skribenter och samhällsdebattörer, många kvinnor, som ingick i olika nätverk i kvinnorrörelsen. Förespråkarnas drivkrafter var att i modernitetens anda verka för frigörelse – även för den gifta kvinnan. Också barnens fostran i den kollektiva storbarnkammaren var kopplad till det moderna projektet, att fostra till självständighet och samarbete. Ytterst var målet att hålla samman denna moderna familj, inte splittra den.

Motståndarnas argument speglade ofta samtidens problem. Liksom i den pågående riksdagsdebatten om gifta kvinnors yrkesrätt hävdades, att männens arbetslöshet skulle öka om fler gifta kvinnor yrkesarbetade. Med fakta kunde anhängarna visa att kvinnor och män inte konkurrerade om samma arbeten. Nativiteten skulle sjunka om kollektivhus byggdes för att uppmuntra kvinnor att yrkesarbeta ansåg motståndarna. Enligt anhängarna skulle det bli tvärtom: Äktenskapsfrekvensen skulle öka liksom nativiteten. Det återkommande argumentet mot kollektivhuset var att det skulle splittra familjen. Anhängarna hävdade motsatsen, att målet var att hålla samman familjen. De flesta motståndarna i debatten var män, men det fanns också några enstaka kvinnor. Det fränaste angreppet kom från en kvinnlig journalist.

Hela projektet hade startats av kvinnor och män tillsammans, men eftersom många anhängare var kvinnor, blir intrycket att intressebetsmotsättningen fanns mellan kvinnor och män. Det är naturligt, eftersom kollektivhuset ytterst skulle vara till för att lösa en kvinnofråga. För arbetarfamiljen var det inte ekonomiskt möjligt att välja kollektivhus. Men det fanns också andra skäl att inte göra det. Det fanns kulturella skillnader mellan arbetarklass och medelklass, som ett exempel i kapitel 4 visar. I arbetarklassen problematiserades inte de

yrkesarbetande kvinnornas dubbla arbetsbörda. Den skötsamme arbetaren hade andra preferenser, t ex ”egna hem”. Dessutom kunde han alltid räkna på att få sin passning.

Diskussion

I tider av kris kan konflikter uppstå mellan motstridiga intressen, vilket kan leda till vitalisering av samhällsutvecklingen. Kollektivhuset var ett inslag i den pågående moderniseringsprocessen. Det var ett djärvt försök till utveckling och förändring. Debatten visar hur just motstridiga intressen stod mot varandra, bevarare mot förnyare. Kollektivhuset var ett funktionalistiskt projekt, som iscensatte ändrade villkor för familjen, för den yrkesarbetande hustrun, för barnen och för mannen som familjens överhuvud, ett stort avsteg från den gällande normen. Det var ett uttryck för den nya livsstilen. Huset har i litteraturen omnämnts som bilden av en förtätad modernitet.

Kollektivhusdebatten visade tydligt konflikten mellan modernitet och tradition. Debattens hetta ledde till att familjefrågor och kvinnofrågor kom på dagordningen i det offentliga samtalet. Projektet hade satt fokus på relationen mellan två yrkesarbetande makar. Här talades om kamratäktenskap. Då skulle enligt genuskontraktteorin jämlikhetskontraktet gälla. Denna tidiga omförhandling kan ses som en första seger för husmoderskontraktets kritiker och en öppning till framtida omförhandlingar.

Kollektivhuset sågs som ett medelklassprojekt, men det är förhastat att därför dra slutsatsen, att en omförhandling vid den här tiden var helt klassbunden. Analysen av inläggen i debatten visar, att framträdande socialdemokratiska kvinnor, engagerade i kvinnorörelsen, ställde upp på ”omförhandlarsidan”. De manliga arbetarrösterna i debatten uttryckte däremot ett starkt motstånd till en sådan omförhandling. I debatten trädde ett tydligt intresse fram att värna husmoderskontraktet, som förutsatte kvinnan som hemarbetande och mannen som försörjare. Det hindrade inte att en stor del av de gifta kvinnorna lönearbetade. Hustrun kallades då ”förärvsarbetande husmor”. Mannen behöll sin ställning som försörjare, hustrun ”hjälpte mannen med försörjningen”. Hon undgick därigenom att tjäna två herrar, hon tjänade fortfarande mannen.

Uppfattningen att endast ett genuskontrakt gällde under mellankrigstiden är ifrågasatt. Som den här undersökningen visar har omförhandling till jämlikhetskontrakt startat redan i början av 1930-talet. Det styrker uppfattningen att flera genuskontrakt kan förekomma parallellt, vilket teorins kritiker framhållit. En ännu obesvarad fråga är varför den yrkesarbetande hustrun i medelklassfamiljen vid den här tiden ansågs leva i ett kamratäktenskap, vilket tyder på omförhandling till jämlikhetskontrakt, medan den yrkesarbetande hustrun i arbetarklassen alltjämt omfattades av husmoderskontraktet som ”förärvsarbetande husmor”. I arbetarrörelsen hyllades husmoderskontraktet ännu i många år, anpassat till folkhemmet, där hustrun hade sin husmodersroll.

Moderniteten innebar utveckling och framtidstro. Funktionalisterna, som skapade Stockholmsutställningen i en tid då samhället tyngdes av arbetslöshet och ekonomisk kris, lyckades ge uttryck för denna tro, att ”allt är möjligt”. De radikala arkitekterna kopplade samman bostadsfrågan med utveckling av demokrati och människovärde. Moderniteten hade predikat frigörelse på flera plan. De gifta kvinnorna, som såg sin nyligen vunna arbetsrätt hotad, fann en bundsförvant i funktionalisterna – trots att vi som kvinnoforskare har sett att de funktionalister, som skapade Stockholmsutställningen, glömde att ta med kvinnorna på vagnen. Men det fanns undantag. Sven Markelius och några visionära män, slog sig samman

med starka kvinnor från kvinnorörelsen. Det skedde på rätt plats och i rätt tid, då Alva Myrdal trädde in på scenen och med sin tankeskärpa byggde på Sven Markelius idé om bostad för den nya familjen, den som skulle ”göras om”. Det funktionalistiska kollektivhusprojektet skulle lösa en kvinnofråga. Debatten som följde blev bränsle för makarna Myrdals framtidsvisioner och en förövning till *Kris i befolkningsfrågan*, som på sikt ledde till förändringar för hela samhället.

En kort epilög

Det byggdes aldrig tio våningars kollektivhus i Alvik, som Markelius planerat. Anslagsgivande myndigheter ansåg projektet alltför djärvt. Först 1935 stod Sveriges första kollektivhus färdigt med adress John Ericssonsgatan 6 på Kungsholmen i Stockholm i kvarteret Fågelbärsträdet. Av Alviksprojektet blev bostadsrättsföreningen Fågelbärsträdet och ett hus med 57 lägenheter. Huset blev känt som mötesplats för radikala idéer. Hissknappen till våning 2 var smutsig av flitig användning. Där bodde Elise Ottosen Jensen. Dit smög kvinnor för att få pessar inprovat – olagligt till 1938.

Den nya människan som Ivar Lo Johansson spejade efter på Stockholmsutställningen kanske han inte mötte i vimlet sommaren 1930. Han hade träffat henne fem år senare i kollektivhuset.

Källor och litteratur

Periodica:

Arkitekt Tidningen 1988:9
 Barometern 10/12 1932
 Byggmästaren, 1930
 Dagens Nyheter 6/12, 7/12, 8/12, 10/12, 11/12, 12/12, 14/12 1932, 5/2 1933
 Form 1935
 Gefle Posten 10/12 1932
 Historisk tidskrift 1995:2
 Husmodersförbundets medlemsblad aug. 1930.
 Häften för kritiska studier 1990:2
 Kvinnovetenskaplig Tidskrift 1988:3, 2004:3, 2005:2-3.
 Laholmstidningen 14/12 1932
 Morgonbris jan, feb, okt, dec. 1933, 1935:1
 Smålands Folkblad 8/12 1932
 Socialdemokraten 6/12, 7/12 1932, 12/1, 16/1 1933
 Stockholms Tidningen 6/12, 10/12 1932, 8/1, 13/1 1933
 Spektrum 1932: 7-8
 Svenska Dagbladet 6/12, 10/12, 13/12 1932, 28/2, 1/3 1933
 Tiden, dec. 1932
 Tidevarvet, sept. 1933
 Ulricehamnstidningen 13/12 1932

Litteratur:

Ambjörnsson Ronny, *Den skötsamme arbetaren* (Malmö, 1988)
 Andersson Per, *Pseudonymregistret* (Lund, 1967)
 Asplund Gunnar, Gahn Wolter, Markelius Sven, Paulsson Gregor, Sundahl Eskil, Åhrén Uno, *acceptera* (1931, faksimil Arlov 1980)
 Baude Annika, Runnström Cecilia red., *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället* (Stockholm, 1994)
 Berman Marshall, *Allt som är fast förflyktigas* (Lund, 1995)
 Eriksson Eva, *Den moderna staden tar form* (Stockholm, 2001)
 Caldenby Claes, Walldén Åsa, *Kollektivhus* (Stockholm, 1979)
 Fjelkestam Kristina, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer* (Stockholm, 2002)
 Frangeur Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (Lund, 1998)
 Hatje Ann-Katrin, *Från treklang till triangeldrama* (Lund, 1999) Hirdman Yvonne, *Genus – om det stabila föränderliga former* (Lund, 2001)
 Hirdman Yvonne, artikel i *Kvinnohistoria*, 1992
 Lindberg Anna Lena, red. *Konst, kön och blick* (Stockholm, 1995)
 Johansson Ivar Lo, *Författaren* (Stockholm, 1957)
 Kollontay Alexandra, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*
 Lindholm Margareta, *Elin Wägner och Alva Myrdal. En dialog om kvinnorna och samhället.* (Stockholm, 1992)

- Lindholm Margareta, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet.* (Göteborg, 1990)
- Myrdal Alva och Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan* (Stockholm, 1934)
- Nilsson Jan Olof, *Alva Myrdal en virvel i den moderna strömmen* (Stockholm, 1994)
- Nyberg Anita, *Tekniken, kvinnornas befriare?* (Linköping, 1989)
- Palmaer Margit, *Sovjetiska scenerier* (1928)
- Rudberg Eva, *Folkhemmets byggande* (Norrköping, 1992)
- Rudberg Eva, *Stockholmsutställningen 1930* (Stockholm, 1999)
- Rudberg Eva, *Sven Markelius, arkitekt* (Stockholm, 1989)
- Tornbjer Charlott, *Den nationella modern* (Lund, 2002)
- Vestbro Dick Urban, *Kollektivhus från enkökshus till bogemenskap* (Stockholm, 1982)
- Vestbro Dick Urban, *Kollektivhus i Sverige Rapport 4-1979*, KTH, Stockholm
- Åkerman Brita, *Den okända vardagen* (Stockholm, 1983)
- Åkerman Brita, *Alva Myrdal. Från storbarnkammare till fredspris* (Stockholm, 1997)
- Åkerman Brita, "Möte mellan kvinnor", *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssamhället* (1994)
- Åkerman Brita, *88 år på 1900-talet* (Stockholm, 1994)
- Åkerman Brita, Pehrsson Kajsa red., *Vi kan vi behövs* (Stockholm, 1983)

Bildförteckning

- Bild 1: Foto ur HSB:s bildarkiv, publicerat i Åkerman Brita, *Den okända vardagen* (Göteborg, 1983)
- Bild 2: Perspektivritning till Alviksprojektet, Spektrum 1932
- Bild 3: Stockholms Tidningen 6/12 1932
- Bild 4: Sv D 6/12 1932
- Bild 5: DN 7/12 1932
- Bild 6, 7, 8, 9: Form 1935

Intervju

Författaren gjorde en intervju med Brita Åkerman 8/1 2002. Intervjun finns nedskrivnen.

Bilaga 1

Myrdal Alva, utdrag ur artikeln "Kollektiv bostadsform", av Tiden 1932:10, Inbunden årgång (Stockholm 1932) s.607, 608 (avskrift)

Bilaga 1. Utdrag av Alva Myrdals artikel "Kollektiv Bostadsform", Tiden 1932:10 (avskrift)

"Väsentligheter i det praktiska förslaget:

Parkområde. Frisk luft, sol, utsikt.

Höghus (betingat av organisationsformen, enheten måste vara stor och kommunikationsvägarna korta) med gemensam korridor, som tjänstgör som "hall". Ev sammanbyggda enfamiljshus med servering.

Centralkök. Rationellare mathållning än den tunga svenska restaurang- och husmanskosten. Distributionen av maten Distributionen av maten är en smak- och en kostnadsfråga. Alternativen äro: maten hämtas – maten distribueras men hjälp av mathissar till de enskilda våningarna – gemensam matsal. Det första alternativet är det billigaste, men icke det effektivaste.

Våningsstädskor. En viss "standardstädning" ingår i hyran, mer personliga tjänster betalas efter särskild taxa.

Tvättcentral.

Gemensamma sällskapsrum. För diskussioner, för familjetillställningar o. s. v. Ev i samband med matsalen. Medelst hopfällbara väggar göres dessa rum tjänliga för olika tänkbara behov. Läsrum. Med gemensamma tidskrifter, uppslagsverk. Betyder en väsentlig kostnadsminskning, särskilt i alla familjer med intellektuellt arbete.

Solbad, gymnastikrum, bagagerum, portier, telefoncentral o. dyl.

Kollektiv barnkammare.

Där finns en *spädbarnsavdelning*, skött av skolad barnavårdssystem och i överensstämmelse med modernaste hygieniska krav. Vidare en *barnkammaravdelning* för barnen under skolåldern med stora ljusa lekrum, med kraftiga, pedagogiskt lämpliga leksaker, med högt kvalificerad personal: förstående lärarinnor. Barnen få här kamrater samt lek miljö, riklig friluftstid, lämplig barnmat, läkarkontroll och psykologisk vård, få på det hela en *konstruktiv uppfostran*.

Till slut en *småskola*, där övergången från den fria lektillvaron till mer ansvarsfylld arbetsinställning skall göras mjuk. Barnen skola här fortsätta att leva i en kollektiv hemmiljö.

Den egentliga bostaden kan då ytterst förenklas. Sedan alla ekonomi- och representationsutrymmen borttagits kan bostaden helt utnyttjas för den enskildes eller familjens behagliga tillvaro. Vi ha planerat stora "våningsenheter". Varje enhet innehåller kapprum, badrum, mathiss, skåpkök. Den kan sedan inredas efter personliga behov eller en dubbelhet kan hyras. En viss standardisering i utrustningen tjänar den nivellering i bostadskonsumtionen vi bl. a. eftersträva: den enda lyxen är sol, ljus, ljudisolering, del i alla kollektiva bekvämligheter, och den lyxen är lika för alla.

Vi tro oss därmed ha funnit en bostadsform, som motsvarar vissa starka behov i det moderna samhället:

Möjligheter för unga människor utan familjeförmögenhet att ingå äktenskap tack vare bosättningsproblemets förenklade;

Möjligheter för gifta kvinnor at ha yrkesarbete utan att därmed råka in i ogynnsamma hemförhållanden;

Möjligheter för ett självförsörjande par att skaffa sig barn tack vare en högklassig barnvårdsorganisation.”